

**Научни савет
ЗАДУЖБИНЕ АНДРЕЈЕВИЋ**

Председник:

Академик Градимир Миловановић

Потпредседници:

Проф. др Мирослав Весковић
Др Милан С. Димитријевић, научни
саветник
Академик Љубисав Ракић
Академик Светомир Стојинић

Чланови:

Проф. др Миљивоје Андрејевић

Проф. др Зита Бошњак

Проф. др Михаило Војводић,
члан САНУ

Академик Мирослав Гашић

Проф. др Слободан Грубачић,
дописни члан САНУ

Проф. др Љубодраг Димић, дописни
члан САНУ

Проф. др Синиша Зарић

Проф. др Миодраг Јевтић

Академик Видојко Јовић

Проф. др Ања Јокић

Проф. др Небојша Лалић

Проф. др Љубомир Маџар

Проф. др Живан Максимовић

Академик Нада Милошевић-
Ђорђевић

Проф. др Маријан Новаковић

Проф. др Радмила Петановић,
дописни члан САНУ

Проф. др Иванка Поповић

Проф. др Ивица Радовић

Проф. др Душан Старчевић

Академик Властимир Трајковић

Проф. др Љубинка Ђулафић

Академик Јован Хаџи-Ђокић

Проф. др Десанка Ценић

Милошевић

Академик Миодраг Чолић

Проф. др Слађана Чабрило

Академик Ђорђе Шијачки

Др **Ненад Ж. Петровић** рођен је 1961. године у Врању. На Филозофском факултету Универзитета у Београду дипломирао је 1988. на Одсеку за историју, магистрирао 1993. (теза: *Фашистичке и националсоцијалистичке идеје међу интелектуалцима у Београду 1929–1941*) и докторирао 2003. (дисертација: *Цензура штампе у Србији 1870–1903. године*). Област научног и стручног интересовања: фашизам и националсоцијализам, Војска Србије у 19. веку, ЈНА и однос са СССР, слобода штампе и цензура у 19. веку. Аутор је више стручних чланака објављених у часописима Војноисторијски гласник, Историја 20. века, Страни правни живот, Социолошки преглед, Религија и толеранција, као и три монографије: *Војна сарадња Југославије са Совјетским Савезом 1953–1964. године* (2016); *Добра стара цензура. Цензура штампе у Србији 1870–1914. године* (2016); *Идеологија варварства. Фашистичке и националсоцијалистичке идеје код интелектуалаца у Београду (1929–1941)* (2015). Објавио је и више романа и приповедака, десетак драма и драматизација које је извео Радио Београд, као и више новинских текстова. Радио је у Војном архиву (2003) и у Одељењу за научноистраживачки рад Војноисторијског института (2004). Запослен је Институту за стратегијска истраживања у Београду у звању научног сарадника.

....„Аутор се бави правним проблемима обрађујући важна питања која су се тицала не само војске већ и друштва у целини. Рад је настао не само анализом чланака објављених у 'Ратнику' у распону од готово 30 година већ и консултовањем широке литературе из области историје и права.“...

... „Ова студија представља занимљив поглед на Војску Србије из угла правних питања и вредан допринос сагледавању комплексног питања односа војске према разним војним и друштвеним питањима с краја 19. и почетка 20. века.“...

....„Монографија представља научни допринос, писана је допадљивим стилем и језиком који је разумљив како стручној тако и широј читалачкој публици.“...

Проф. др Станислав Стојановић

Проф. др Младен Милошевић

Проф. др Слободан Ђукић

9 788652 503919 >

35

Различита правна питања у Војсци Србије XIX века

Ненад Ж. Петровић

Задужбина Андрејевић

Библиотека
SPECIALIS

Ненад Ж. Петровић

Различита правна питања у Војсци Србије XIX века

Задужбина Андрејевић

ЗАДУЖБИНА АНДРЕЈЕВИЋ

основана је 18. септембра 1994.
године у Београду.

Оснивачи су проф. др Душанка
и проф. др Коста Андрејевић.

Решењем Министарства културе
Републике Србије од 20. марта

1995. године уписана је у Регистар
задужбина под бројем 45.

Оснивачки циљеви:

- 1. помагање стваралаштва
у свим научним областима
и дисциплинама,**
- 2. пружање помоћи и подршке
талентованим научним
ствараоцима у објављивању
њихових првих научних дела
– магистарских теза
и докторских дисертација,**
- 3. стварање фонда актуелних
научних књига и часописа
из светске науке и**
- 4. подстицање развоја научне
критичке мисли.**

У Библиотеци **SPECIALIS**, на
основу конкурса и Критеријума
и правила **Задужбине**, објављују
се изабрани специјалистички
радови даровитих стваралаца
чија актуелност доприноси
унапређењу одређене области.

Библиотека
SPECIALIS

Издавач: ЗАДУЖБИНА АНДРЕЈЕВИЋ

11120 Београд, Држићева 11

тел./факс: 011 2401 045, 064 33 84 194

e-mail: zandrejevic@gmail.com

www.zandrejevic.rs

За издавача,
главни и одговорни уредник
Проф. др Коста Андрејевић

Редакцијски одбор
Библиотеке SPECIALIS
Проф. др Небојша Лалић, председник
Проф. др Звонко Магић,
потпредседник
Проф. др Владислава Гордић
Петковић
Проф. др Бобан Ђоровић
Проф. др Душко Илић
Доц. др Југослав Илић
Проф. др Ђорђије Карадаглић
Проф. др Снежана Милић
Проф. др Емина Михајловић
Проф. др Александра Тешић
Проф. др Ђорђије Шарановић

Аутор
Др Ненад Ж. Петровић
Различита правна питања у
Војсци Србије XIX века

Рецензенти
Проф. др Станислав Стојановић
Проф. др Младен Милошевић
Проф. др Слободан Ђукић

Уредница
Татјана Андрејевић, проф.

Лектура
Ивана Миљевић Јелен

Превод на енглески језик
Др Милица Матић

Графичка припрема
Хелена Пољовка, инж. граф. тех.

Насловна страна
Питер Бројгел, *Justicia* (1559),
Брисел, Кабинет графике Краљевске
библиотеке Алберта I.

Штампа
Донат граф, Београд

Тираж
500 примерака
ISSN 1452-1520
ISBN 978-86-525-0391-9

Библиотека
SPECIALIS

Др Ненад Ж. Петровић

**Различита правна питања у
Војсци Србије XIX века**

**Задужбина Андрејевић
Београд, 2020.**

Адвокатима
Ђорђу Мамули и Николи Баровићу

Садржај

1. Сажетак	7
2. Abstract	9
3. Међународно право	11
4. Војни кривични закони	29
5. Казнена политика Војног кривичног законика из 1901. године	40
6. Православна црква и њена настојања на ослобађању свог клера од служења војске под оружјем	46
7. Прогони Хришћанске заједнице назарена због одбијања служења војног рока под оружјем	52
8. Закључак	59
9. Напомене	61
10. Литература	76
11. Индекс појмова и имена	81
12. Summary	82

1.

Сажетак

У овом раду аутор се бави неким правним проблемима који су у Србији крајем 19. века заокупљали војностручну, али и ширу јавност. Анализом чланака објављиваних у *Ратнику*, часопису Главног Ђенералштаба, обрађене су теме прихватања међународног ратног права, потом различитих решења неких начелних питања у новом војнокривичном законикау, који је 1901. заменио претходни из 1864. године, и коначно оценом његове казнене политике. Такође, ова студија се бави и проблемом војно-црквених односа на примеру става Православне цркве према служењу војног рока за њено свештенство и монаштво, и коначно питањем цивилног служења војске за припаднике верских заједница којима је учење забрањивало узимање оружја у руке. У овој монографији се најпре разматра међународно ратно (хуманитарно) право, његове теоретске поставке, практична примена у европским размерама и препоручује се прихватање и у Србији. Разматрани су радови професора права Глигорија Гершића, који је први популарисао међународно право и истицао његов примат над националним (државним) правом.

У овом раду је приказана полемика вођена на страницама војностручног часописа *Ратник* око различитих правних питања. Констатује се да су постојала опречна мишљења око новог Војног кривичног законика који је требало да замени застарели. Наводи се да су војни кривичари износили своје погледе на: организацију војних судова, процедурална питања, разграничење надлежности између цивилних и војних судова, састав судског већа, питање начина доношења одлуке (формалним методама или методом слободног судијског уверења) на питање допуштања или недопуштања цивилних бранилаца (адвоката) у војним кривичним предметима, казнену политику.

Аутор ове монографије се бавио и односима војске (државе) према верским заједницама, посебно према најбројнијој и привилегованој Православној цркви и према једној малој верској заједници каква је била назаренска. Циљ овог истраживања био је да се издвоје нека важна правна питања која су заокупљала пажњу војних власти крајем 19. века у Краљевини Србији и утврде намера и циљ законодавца којим је настојао да их правно регулише. За писање је коришћена обимна литература на српском језику, а пре свега часопис Главног ђенералштаба *Ратник*, као и документа из Архива Србије.

Кључне речи:

1. Војска Србије	6. приговор савести
2. међународно право	7. цивилно служење војске
3. кривични закон	8. Хашка конвенција
4. Православна црква	9. контрибуција
5. назарени	10. реквизиција

2. Abstract

The monograph deals with some legal issues which engaged the attention of the military-professional and wider public in Serbia at the end of the 19th century. The analysis of articles published in *Warrior* (Serbian: Ratnik), the magazine of the General Staff, included the topics of accepting the international law of war, and then different solutions of some fundamental issues in the new military criminal procedure code, which in 1901 replaced the previous law from 1864, and finally the assessment of its penal politics. Also, the study deals with the issue of military-church relations using the example of the position of the Orthodox Church in relation to military service for its clergy and monasticism, and finally with the issue of compulsory civil military service for the members of religious communities, for whom the weapons were prohibited. Firstly, the international law of war (humanitarian) was analyzed in the monograph, as well as its theoretical hypotheses and practical application in Europe, and its acceptance was recommended in Serbia, as well. We analyzed the studies of the law professor, Gligorije Geršić, who was the first to popularize the international law and who emphasized its precedence over the national (state) law. A polemic, which was led about different legal questions in the military-professional magazine *Warrior*, was shown in the monograph. It was stated that there were opposing positions regarding the new Military Criminal Code, which should have replaced the previous which was obsolete. Military criminal defense lawyers expressed their views in regard to the organization of military courts, procedural questions, the division of jurisdiction between civil and military courts, the composition of a judicial panel, the matter of making decisions (by formal or the method of free judicial conviction), the question of allowing civil defense attorneys (lawyers) in military criminal cases, the penal politics. The author of the monograph dealt with the positions

of the army (state) toward religious communities, especially toward the most numerous and privileged Orthodox Church, and toward a small religious community, such as the Nazarenes. The aim of this research was to single out some important legal issues that engaged the attention of military authorities at the end of the 19th century in the Kingdom of Serbia and to determine the intention and purpose of the legislators, with which they tried to regulate them legally. Voluminous literature in the Serbian language has been used for our writing, first of all, the magazine of the General Staff, *Warrior*, as well as documents from the Archives of Serbia.

Key words:

1. Army of Serbia	6. conscientious objection
2. international justice	7. civil military service
3. Penal Code	8. Hague Convention
4. Orthodox church	9. contribution
5. Nazarenes	10. requisition

3.

Међународно право

Први текст који је војностручни часопис *Ратник* објавио на ову, тада нову, тему написао је професор Глигорије Гершић.¹ Он се подробно бавио применом међународног права у последњем рату вођеном на западу Европе између Француске и Пруске 1870–1871. године. [22]² Троделни Гершићев текст значајан је са више становишта, а чини се понајвише стога како бисмо схватања онога доба упоредили са данашњим. Тако деветнаести век сагледавамо не само као век разума и техничког прогреса, већ и као време у којем је још увек како-тако преживео дух витештва и аристократије. У односу на таква искуства требало би се замислити над неким чињеницама савремености, те констатовати драстично опадање свих вредности упркос обиљу норми и декларација – или можда управо због тога?³

Међународно право уопште, а као посебан његов део ратно право, почело се развијати, проучавати и институционализовати управо у оно време. Гершић најпре констатује да постоје ауторитети, пре свих војни, који у начелу оспоравају могућност *права у рату* (односно ратног права). Међу такве ауторе Гершић наводи немачког генерала В. Ристова (W. Rüstow), француског публицисту Прадијеа Фодереа, руског теоретичара Мартенса и друге. „Ратно право“ према њима би био логички *contradictio in adiecto* јер у рату који је *по себи стање суровости и неправда* не може се очекивати било какво право. Ипак и такви теоретичари нису спорили да је с временом са развојем свести човека и под благотворним утицајима хришћанства дошло до спонтаног стварања *ратних обичаја* чије поштовање представља императив сваке цивилизоване војске и захтев њеног морала. Међутим, такви аутори, посебно они из војних кругова, оштро су се противили кодификацији ратног права као по себи немогућег подухвата, некорисног

и несврсисходног. Према генералу Ристову, када би тако нешто било могуће, онда би и сам рат било могуће укинути некаквим међународним законом. [22, стр. 369] Ипак, у другој половини деветнаестог века учињени су први кораци да се нормира *ратно право*, ма како тај појам остао противречан. Најпре је 1863. године током америчког грађанског рата између северних држава (федерације) и јужних држава (конфедерације) председник САД Абрахам Линколн издао Инструкције (*Instructions for the Government of Armies of the United States in the field*) као обавезно упутство за вођење рата које је примењивано до краја сукоба. Одмах иза овог пионирског подухвата 1864. одржана је *Женевска конференција*, а потом и *Петроградска конференција* 1868. године. Најзад, последњи напор на овом пољу, пре појаве Гершићевог текста, била је *Бриселска конференција* из 1874. године, која се састала на подстицај Русије, а на којој су осим предлагача учествовале Француска, Велика Британија, Италија, Немачка, Аустро-Угарска, Шпанија, Белгија, Данска, Грчка, Холандија, Шведска (са Норвешком) и Швајцарска. Са овог скупа потекао је пројект декларације о ратном праву, па иако није могао бити усвојен, и он је представљао корак даље у кодификацији ратног права, истиче аутор.

Прешавши на најновији пример рата вођеног у периоду 1870–1871, аутор своју анализу и закључке изводи на вишестраној литератури. Ту су дела таквих ауторитета онога доба какви су Блунчли (Bluntchli), који је био потпредседник Института за међународно право (Institut du droit international), као и белгијски професор Ролен-Жекмен (Rolin-Jaequemyns). На основу француских и пруских извора Гершић обрађује поједина питања повреда ратног права. Не остајући пуки преносилац чињеница, он се одважно упушта у њихово тумачење, вредновање, слаже се или не са појединим ауторитетима и изриче своје судове. Аутор разматра рат од француске објаве непријатељства – учињене на један већ напуштени свечани дипломатски начин којим се одликовао средњи век – уручивањем ноте канцелару Бизмарку. Наиме, већ у оно време се одустало од таквих церемонијала, па се сматрало да је легитимна објава рата већ сама прокламација којом се владар обраћа јавности и најављује рат. Као легитиман начин објаве рата сматрао се и ултиматум који једна држава изриче другој. [22, стр. 385–386]⁴

Од питања која су била спорна током овог сукоба, а о којима се дискутује код Гершића, поменућемо: право бомбардовања насељених места (посебно тзв. *отворених градова*); ко се сматра „зарађеном страном“, односно да ли наоружани цивили гоњени

патриотским побудама могу бити сматрани за легитимног партнера у сукобу са једном државном војском; поступак према особама и имовини непријатеља, проблеми реквизиције и контрибуције; таоци и репресалије; ратни заробљеници; уговори међу непријатељским странама склопљени током сукоба, у шта спадају примирје и капитулација. Уочљиво, *нигде се не помиње убијање цивилног становништва* – из чега би се могло закључити да га овом рату, бар као намерне и систематске појаве, није било?!

Према тада усвојеним начелима, као „отворени град“ сматрао се само онај који нити је имао утврђења нити је имао стационарну војску, дакле *град који није уопште брањен*, чиме опадају француске примедбе на пруско бомбардовање неких градова који, додуше, нису имали утврђења, али су имали војну посаду. Гершић истиче да би усвајање супротног мишљења водило апсурду да се може бомбардовати утврђено место, ма имало слабу посаду и одбрану, а не би смело оно које нема бедеме, а садржи знатне војне снаге у себи. Тиме би се цивили довели у гору позицију, јер би се куће за становање претвориле у својеврсне бедеме, а циљ кодификације ратног права је у томе да се умање патње становништва и спрече непотребна разарања. [22, стр. 388]⁵

Једно од најважнијих питања тицало се „слободних стрелаца“ (*francs tireurs*), односно признавања статуса зараћене стране наоружаним цивилима. У принципу се под зараћеном страном разуме само униформисани војник непријатељске војске. Ипак, у неким случајевима међународно право признаје и цивилима такав статус, уколико су добили овлашћење од своје владе да се боре, ако су са видним обележјима која се не могу сваки час скидати или прикривати, ако имају команданта и сами се придржавају ратног права. Међутим, пруска страна овакав статус није признавала цивилима, за њу је легитиман противник била само регуларна француска војска у униформама и према таквима је примењивала ратно право.

Гершић узима у разматрање и ово питање, дајући аргументе за и против. Са моралне тачке гледишта, сваки је грађанин било које земље позван да брани своју државу и нико му не би смео ускратити такво право, чак ни непријатељ. То је готово природан порив и онда му се ограничења не смеју стављати.

Са друге стране, савремени ратови и савремени појмови баш због хуманости раздвајају цивилно становништво од војника под оружјем како би се избегле прекомерне патње. Војска која продира у неку област има дужност да поштује становништво, али се подразумева да и оно мора да се уздржи од било каквог

непријатељског акта према окупатору. Аутор стога закључује: „Неизвесност, у којој би се налазила војска у непријатељској земљи, да је неће иза сваког жбуна, у свакој кући при одмору, и у сну неко напасти, осакатити, убити, од кога се она томе и не нада, та независност (неизвесност? – Н.П.) свакојачко рађа све веће огорчење; гњев и освету војске, којој таква опасност прети и дражи је на грозне репресалије. /.../ Отуда онда и право војним властима, да као легитимне непријатеље сматрају само оне, који имају нужно државно овлашћење и који уједно раде и спољно се показују као војници“. [22, стр. 397]⁶

Гершић је био принуђен да изведе следећи закључак о устанку током окупације: „Такав устанак може одиста да се оснива на веома моралним побудама патриотизма или верности према домаћем владару, ипак то ништа не помаже, он се по ратноме праву казни и то је жалосна али *неужна последица рата*, јер при таквој ратној окупацији увек се окупациона ратна сила јавља као организована државна моћ, која је принуђена, да се такође брине за своју безбедност, да би даље могла за својим целима ићи те их најзад постићи“. [22, стр. 500]

Овде се Гершић приближио суровом реализму рата и прагматизму освајача који нема потребе да признаје ничије морално право на побуну; он је тренутно позван да постане држава уместо „суспендоване државе“ чији је део територије (или целу) заузео, па има право да захтева лојалност од свих, почевши од административних службеника до последњег грађанина. На овом месту он прелази на разматрање питања како се поступа према лицима и према имовини непријатељске стране? У вези са тим проблемом постојала су различита мишљења, почев од оних најдрастичнијих да свака зараћена страна има право да *секвестрира*⁷ сва добра и све плодове тих добара од поданика противничке стране у рату па до умеренијих која су у оно време преовладала да ово право не постоји. Гершић истиче да се у француско-пруском рату секвестрација није упражњавала, те из тога закључује да је у пракси напуштена. У вези са овим је цитирао прокламацију пруског краља Вилхелма Првог да он води рат против војника Француске, а не против грађана Француске, те ће сходно томе они и даље уживати личну и имовинску безбедност све дотле док својим понашањем не угрозе немачку војску. [22, стр. 515]

Ипак, окупатор има легитимно право да одузима од покореног становништва, и ту постоје два метода: *реквизиција* и *контрибуција*. Многи их изједначавају, али разлика је у томе што реквизиција значи одузимање у *натури*, а контрибуција у *новицу*. Иако

окупатор на ово у начелу има право, и ту постоје извесна ограничења, али и правне недоумице. Реквизиција је уобичајенији начин одузимања односно кажњавања покореног становништва и састоји се у обавези покорене територије (народа) да издржава окупациону војску. Ове обавезе су углавном у намирницама, као и у радовима, односно услугама које се врше према окупатору. Проблем је у томе да ли за реквизиције треба плаћати и у којој мери? Наведени западни ауторитети које користи Гершић слагали су се да реквизиција мора да се плаћа само када пређе извесну меру, али опет остаје проблем како ту границу одредити? Да ли да она зависи искључиво од слободне процене окупатора? Гершић у овоме стаје на страну Блунчлија, па тврди да окупатор може да тражи од покореног становништва *онолико реквизиције колико је то становништво иначе имало пореских и других фискалних обавеза према држави до окупације* – све реквизиције преко тога морале би се платити. Надокнада за реквизицију може се давати у готовом новцу или у признаницама које би се накнадно наплатиле. Овај други пример је чешћи, јер свака зараћена страна најпре гледа да подмири себе, па услед недостатка новца сигурно неће исплаћивати одузету робу у готовини. Када и ко ће исплатити ове признанице? Као могућност остаје да након престанка окупације, повратком одређене територије под суверенитет матичне државе, ова прими на себе исплату признаница за робу коју је становништво морало испоручити окупатору. Гершић се још пита има ли право окупатор да силом узме добра која му требају уколико народ неће добровољно да их преда? „Без сумње јесте, јер кад се свакој ратној странци признаје право реквизиције у извесној мери и извесним границама, онда не може вршење и остварење тога права никако зависити од добре воље и расположења овога или онога лица, општине и т. д. То лежи већ у самој појму права.“ [22, стр. 521]⁸

Контрибуције су у ранијим временима биле уобичајена ствар, сматрало се како покорено становништво дајући новац заправо себе „откупљује“ од пљачке која је такође сматрана за неку врсту 'природног права' победника. Но, како је пљачка у савременим правним схватањима постала незаконита, тада се ни контрибуција као откуп од ње више не признаје за легитимно средство. Само изузетно, окупациона управа могла би да тражи контрибуцију од запоседнутог становништва, и то у следећим случајевима: као замену за реквизицију; као казну за повреду ратног закона (нпр. за вршење непријатељских аката према окупационој сили); *као средство притиска којим би се противник нагнао да што пре*

закључи мир. Гершић коментарише да је овај последњи разлог незаконит, јер се њиме погађају сви грађани запоседнуте области, дакле у већини они који никаквог утицаја на политику нису имали нити је имају. Као својеврсна мера која стоји између реквизиције и контрибуције јесте извођење радова и поправки за рачун окупатора. Окупатор има право на њих, па и да употреби силу како би становништво натерао на кулук. Ипак, аутор се не слаже са праксом немачке окупационе власти која је за неповиновање позиву на рад претила смртном казном. Не сматра сврсисходном нити оправданом овако драконску меру јер се и мањим казнама сврха могла постићи. Такође, окупирано становништво не би се смело присиљавати да обавља такве послове који су војног карактера, у шта спада нпр. копање шанчева. Према већински усвојеном мишљењу правника, окупатор **нема право да становништво запоседнуте области регрутује у своју војску и нагони га да ратује против војске своје (бивше) државе.** [22, стр. 613-621]⁹

У посебном одељку посвећеном *таоцима и репресалијама*, Гершић се позабавио питањем које ће толико бити актуелно током Другог светског рата управо на тлу Србије. Из његовог излагања схватамо колико је појам талац од онда еволуирао у негативном правцу. Изворно је талац особа, најчешће од угледа и утицаја, која се изолује и држи као јемац да ће одређене обавезе, на пример исплата контрибуције или предаја неког места, бити извршене. Такође су се таоци узимали као јемство обећаног мира или неутралности одређене области. Међутим, суштина је у томе да је **таоцима живот загарантован, они се не смеју убијати!** Талац је у сличном положају са ратним заробљеником – њему је ограничена само лична слобода, односно право кретања, али му живот није доведен у питање. „Но шта бива са таоцима, ако се не испуни или повреди она обавеза, ради које су узети или дати? Смеју ли се они казнити, сме ли им и сам живот бити у опасности? Ми смо већ горе напоменули, како то никако не сме да буде по данашњем међународном праву, ма да су некада у старије време и сами писци о међународном праву тврдили, да таоцима у таквим случајевима може бити и живот у опасности. *То би се данас с правом сматрало као противуправно варварство.*“ [22, стр. 622]

Као пример шта се сматрало недопустивом мером Гершић наводи узимања педесет угледних француских грађана који су одведени у Бремен и држани у својству ратних заробљеника као одговор на меру француских власти које су заплениле немачке трговачке бродове и задржале њихове капетане као ратне заробљенике. Овде је Гершић остварио још два питања: да ли је Француска

имала право да заплени трговачке бродове и лиши слободе њихове капетане, те да ли је немачки одговор на ово, односно мере репресалије, био утемељен на међународном праву? Гершић не пружа јасан одговор, али наводи да је, нажалост, међународно право одобрило могућност да и лица која немају никакве везе са неким актом који је њихова држава починила могу бити узети за таоце самим тим што су њени поданици.

Коначно, аутор се позабавио и ратним заробљеницима и њиховим правима упоредном анализом праксе француско-пруског рата и постојећих конвенција. Крајем 1870. године, било је 333.885 предатих француских војника размештених по заробљеничким логорима у Немачкој, и чак 11.160 официра! [22, стр. 629] (Аутор не износи податке о Прусима у француском заробљеништву, којих мора да је било, али свакако у мањем броју.)

Гершић истиче да су се обе зараћене стране најозбиљније трудиле да поштују међународно право у погледу заробљеника.¹⁰ Француски официри у заробљеништву имали су чак и право ношења личног наоружања, а на часну реч могли су се слободно кретати, што су поједини злоупотребили за бекство. За разлику од обичних војника, добијали су и извесну суму новца за лично издржавање. Нижи чинови и војници радили су у индустрији или пољопривреди, а за те радове били су плаћени. Гершић констатује да је ово у складу са међународним правом, јер је војска која има ратне заробљенике дужна да их бесплатно издржава само уколико су они неспособни да сами себе издржавају. [22, стр. 630-636]¹¹

Занимање српског војностручног часописа за ову проблематику није пресахло ни наредних година, што показује да су се савремени токови помно пратили. *Институт за међународно право* објавио је 1880. године брошуру о правилима ратовања на копну, на којој су радили учењаци из Француске, Немачке, Британије, Русије, Аустрије и Италије. Реч је била о делу *Les lois de la guerre sur terre*, Bruxelles 1880. Ову књижицу Институт је разаслао владама свих европских и америчких држава уз наду да ће представљати основицу за међународно законодавство по питању вођења рата. У вези са овим *Ратник* је обелоданио преписку између професора Блунчлија и генерал-фелдмаршала немачке војске фон Молткеа [7]. Ово дописивање најбоље показује два начина мишљења која су се упркос свој различитости ипак у нечему сложила. На брошуру Института немачки генерал одговорио је писмом из Берлина, 29. новембра 1880. године. Похваливши на почетку човекољубиву тежњу да се ублаже зла која сваки рат неминовно доноси, Молтке овако скицира своју идеју: „Али вечити мир је само

сан и то не леп. Рат је од Бога постављени елемент светског реда. У рату се развијају најплеменитије врлине човечије: Храброст и прегоревање, верно испуњавање дужности и дух пожртвовања уз залагање живота. Без рата би се свет одао лењости и затравио би у материјализму. Ја се слажем подпуно са мњењем у предговору, да се постепена цивилизација треба и у ратовању да покаже. Али ја идем још даље и мислим, да је само та цивилизација у стању да доведе до праве цели, и да се то не би могло постићи узакоњеним ратним правом. Сваки закон треба да има и власт, која ће га надгледати и о његовом се извршењу старати а баш ова власт недостаје у погледу испуњавања међународних обавеза“. [7, стр. 119]¹²

Мало даље пруски војсковођа то изричито и каже: „За ову врсту преступа нема на земљи судије“. Једино религиозно и морално усавршавање војника може постићи циљ умањивања непотребних жртава и разарања. Он се не слаже са *Петроградском конвенцијом* и њеним ставом да је једини оправдани поступак у рату *слабљење непријатељске војне снаге*. „Не, ту ваља нападати сва средства непријатељске државе, финансије, жељезнице, храну, па и сами *углед*. Са оваком енергијом, али још већом усмереношћу но икад пре, вођен је последњи рат против Француске. Судба рата била је решена за два месеца и борбе су тек узеле доцније огорчени карактер, кад је револуционарна влада за несрећу народну, продужила рат још четири месеца.“ [7, стр. 120] Молтке је дакле сматрао да је рат био решен падом Седана и заробљавањем француског цара Луја Наполеона III, а да је даљи отпор био узалудно подношење жртава. Молтке заговара погубну праксу „тоталног рата“ који ће доћи до изражаја у 20. веку, рата у којем се ангажују сви потенцијали једне државе зарад уништења свих ресурса и интереса супротстављене стране. Такође он наговештава и праксу пропагандног (медијског) рата који треба да уништи углед противника, што је такође пракса 20. века.

У одговору, професор Блунчли изнео је ставове који су били потпуни антипод Молткеовим. Иако он и његове колеге знају да неће доживети дан да се рат потпуно елиминише, то не значи да би требало дићи руке од сваке врсте настојања да се рат колико-толико уведе у неке токове: „Стога је и могуће обнародовати ратно међународно право, које одобрава правна свест свију образованих народа. А кад је једно правно начело опште признато као важеће, онда већ тиме упливише на ђуд и обичај, обуздава похотљиве тежње и тријумфује над варварством. /.../ На првом месту свака држава треба да се стара у своме кругу о вршењу међународног права и да казни сваки преступ. Руковање ратним међународним

правом, треба да се повери пре свега оној држави, која јавно расправља повреду кад се десила. Ниједна се неће држава изложити онако и без непријатности и опасности заслуженом прекору, да је погазила међународне дужности; неће се изложити ни онда, кад на сигурно зна да се због тога неће нека трећа држава у рат упустити. /.../ Па ни жалосно искуство, што су у рату многе врсте преступа против права остале некажњене, не могу склонити правника, да сам одбаци потребни закон“. [7, стр. 121-122]

Очекивано, отпори кодификацији ратног права појавили су се не само у Немачкој. Руски генерал Михаил Драгомиров¹³ најбољи је показатељ како реализам у спрези са милитаризмом рађа паклену логику. [5] Страхоте ратова одувек су код меканих душа изазивале гнушање – *али да ли је могуће учинити крај ратовима* – питао се генерал. Од самог увода аутор разоткрива намеру да прогласи поборнике „вечног“ (трајног) мира за утописте, занесењак и млитавце, па самим тим и тежње да се рат прописима учини мање суровим – не само неостваривим већ непотребним и штетним. Кад већ рата мора бити, онда је он нормалан и треба га водити свом суровошћу и бескомпромисношћу до коначне победе. После победе биће мира, бар за неко време, јер рат је неминовност, и тако у круг, став је руског генерала: „Са тога гледишта не може се одрећи, да се факт крваве борбе измеђ масе људи *не може да отклони*, јер он је појава неопходна и по томе и разумна. Овако говорећи ми на сваки начин не разумемо онај одношај према појавама, у коме човек сматра за паметно све оно што годи његовим личним интересима, а за непаметно све оно што је томе противно, већ онај одношај у коме је он способан да појми, да се код извесне снаге може савршено, логично и неоспорно да претрпи не само уништење сопствених интереса но и лична пропаст“. [5, 431]¹⁴

Ко је јачи – тај је у праву, истиче Драгомиров, јер како би иначе и могло бити? Нико неће да призна како није у праву, па у крајњој линији борба пресуђује, и у томе почива нека виша правда: „Човек није суштаство само логично но и физиолошко, и свако је његово убеђење факт не логички но физиолошки“. [5, стр. 432] У деведнаестом веку, том „добу науке и разума“, физиолошка објашњења духовних и моралних појава била су општеприхваћена. У свом социјалдарвинизму Драгомиров је ишао до краја: **праведно је да сила пресуђује** јер је факат „да сила прелази на страну онога, који је и по идеји у већем праву“. Побивајући пацифисте да је могућ вечити мир, који би самим тим укинуо потребу за војскама, он наводи да је то немогуће, јер се **противи људској природи**. Тако нешто било би могуће једино ако човек престане бити човек,

односно уколико би човек постао само логичко (разумно), а престао бити и физиолошко биће. Наводи за поткрепљење свог става Лајбницову мисао да би *вечити мир могао бити остварен само на гробљу*. [5, стр. 433]¹⁵

Оно што је у овом тексту опасније од уопштених биолошких теорија о неминовности борбе која је усађена у људску природу, и чак је услов напретка, било је **генерално оспоравање могућности и потребе писаних и општеобавезујућих ратних правила**. Ту се руски генерал јавља као много гора форма милитаризма од Молткеа, који барем у начелу подржава тежњу за миром и уређењем ратног права. Драгомиров таксативно оспорава принципе из правила за ратовање на копну. У тим правилима, по њему, **нема ничега што би одговарало стварној природи рата**, они су потпуно непримењиви. Ипак, аутор поставља једно сувишло питање: **Ко ће приморати било коју ратујућу страну да се придржава ратних правила?** То би могла бити само нека трећа сила неумешана у конфликт, а такве наддржавне, наднационалне силе у међународним односима тада није било: „Ово би се могло веровати само у том случају, кад би иза таквих ограничења стајала опет каква сила, која би била јача од обе завађене, а гди је така сила у међународним одношајима?“ [5, стр. 435-436]

Једно од правила сувоземног ратовања гласи да се рањеним непријатељским војницима мора указати лекарска помоћ. Не одричући у принципу хуманост овог прописа, аутор хоће да га релативизује и практично оспори навођењем хипотетичког случаја да нема довољно санитетског материјала. Ко је онда тај који може и сме очекивати да се пре укаже помоћ непријатељском војнику него својем?! Такође, забрањено је пљачкати лешеве и скрнавити (унакажавати) их. За непримењивост ове норме аутор наводи један „цивилизацијски“ разлог: хришћани и без писане норме такве ствари не чине, а Турцима (муслиманима) обичај је да сакате лешеве, те их пуко слово на папиру у томе засигурно неће спречити. „Сви знају да се Турци стално баве нагрђивањем лешева; тако исто сви знају да се Европејац неће понизити до такве поруге над мртвим човеком; питање је онда, на који је начин могуће принудити Турчина да се окане те своје навике, кад се његови морални осећаји не само не гнушају такога посла, већ напротив чини му задовољство?“ [5, стр. 436]¹⁶

У жељи да релативизује правила ратовања, Драгомиров их стави под упитник, па тако покаже да су бесмислена, маштовито конструише разне могућности, нпр. да ли је пљачка узети чизме са мртвог противничког војника и заменити их за сопствене

поцепане? Конструираше хипотезе у погледу одредбе да је забрањено бомбардовање и рушење незаштићених места. По њему, ниједна војска неће бомбардовати незаштићено место! Зашто би расипала енергију и трошила муницију? (Иако ово звучи 'рационално' са војничког становишта, ипак се и то дешавало и дешава се из ирационалних разлога, због искаљивања беса и мржње, због тежње да се становништво разјури и истреби.) Драгомиров чак и одредбу по којој треба приликом блокаде каквог места пустити цивиле да га напусте оспорава следећом „логиком“: „Но ако се ова ствар расмотри не само са гледишта интереса блокираног, но и са гледишта интереса онога, који блокира, онда ће ствар изаћи у са свим (SIC) другом облику, на име: командант блокирајуће војске, дозволив такво испуштање, са свим (SIC) изменио би намеру своје државе, учинио би да противник продужи одбрану на дуже време. А међутим противнички интереси на војни стоје сасвим противположено: у колико ја будем олакшавао положај противников, у толикој ћу истој мери отежати положај себи самом. А какво право имам ја да то учиним? Кад ја не радим за свој сопствени рачун, већ за рачун државе. Дакле, у колико ја успем да створим противнику што тежи положај, у колико га пре будем нагнао на убеђење да се не може одупрети нашој снази, у толико ћу више добра учинити и себи и њему. Да узмемо да ће нам ко на ово рећи: али у таким приликама страдају жене и деца, а шта су они криви? А зар војници, који су у саставу блокирајућег одреда, немају матера, сестара, жена, деце? И зар они не страдају у толико више, у колико се војна дуже отегне? Ко све ово узме у рачун, тај ће се на сваки начин сагласити, *да је војна у толико лакша уколико је краћа, што значи – у колико је крвавија*“.

[5, стр. 437-438]¹⁷

Међународно ратно право само је лепа, али неостварива жеља неких теоретичара који показују како ништа не знају о војевању и његовој логици. Руски генерал саветује таквим писцима да запишу у своје књиге само оно што се реално у ратовима дешава и што је фактички постало обичај ратовања, а не да својим теоријама „стварају обичаје“ по свом племенитом нахођењу. Једном речју аутор као да поручује: Господо, обичај је у рату да се убија и буде немилосрдан а није обичај да се буде милосрдан и ту чињеницу никакви ваши трикови, којима ви фабрикујете само вама знане *обичаје ратовања* неће променити. „Прелаз преко те границе може да одведе само једноме: стварању фантазија, прекрасних, веома симпатичних, дубоко хуманих, али само фантазија, које неће нико ни да чује, и које неће ни за длаку да ублаже ратне страхоте /.../ само ће се онај закон строго извршивати, за

којим стоји принудна сила, који га штити, а у примени међународних односа таке (SIC) силе нити има нити је може бити.“ [5, стр. 439-440]

Дванаест година након првог оглашавања у *Ратнику*, Гершић обелодањује нови чланак дајући преглед литературе, полемика и достигнућа на пољу кодификације међународног ратног права, насталих у међувремену. [23] Српски правник уочава линију поделе насталу међу теоретичарима међународног ратног права на прве које назива *реалистима* и друге које назива *филантропима*. Већ из оваквог именовања постаје јасно његово вредновање и опредељивање. Гершић не крије да даје за право првима. Немачки аутор Лидер (С. Lüder) по његовом мишљењу је „реалиста“, док је „филантроп“ француски аутор Ликас (Ch. Lucas), који је још онда апеловао на стварање **сталног међународног изборног суда** коме би задатак био да осујети сваки рат. Према Ликасовим књигама објављеним 1873. и 1877. године, легитимни рат водила би **само нападнута држава**, а сви остали ратови били би третирани као незаконито прекорачење и као такви осуђени од међународног суда.¹⁸

Супротно Ликасу, Лидер жели да се међународним законодавством учврсте достигнуте тековине кодификације ратног права без иновација за које се залаже Ликас, а које Гершић оцењује као „сентиментално човекољубиве идеје, које мало воде рачуна о захтевима и природи рата“. [23, стр. 597] Гершић приказује и мишљење руског ауторитета Даневскија (В. П. Даневский), који се противио усвајању било каквог документа на Бриселској конференцији зато што није била постигнута сагласност о томе шта су установе ратног права. Гершић је такође критиковао званичнике Србије зато што нису послали делегацију на Бриселску конференцију 1874. године. [23, стр. 599, нап. 1]

Гершић одбацује мишљење Даневскија, сматрајући да се може и треба приступити кодификацији ратног права. У напредовању ка „цивилизовању рата“ велики је корак учинио Институт за међународно право када је издао већ поменути приручник ратних правила за сувоземни рат. Гершић посебно хвали руске напоре на усвајању међународног ратног права и наводи радове више тамошњих правника: Даневскија, Комаровског, а посебно Мартенсово дело посвећено анализи примене ратног права у најновијим ратовима Русије против Отоманске империје. (Реч је о књизи: Ф. Мартенс, *Восточная война и брюссельская конференция*, 1879.) Гершић хвали ово дело као изузетно детаљан и објективан приказ рата 1876–1878. године, а како је и Србија у њему учествовала, препоручује га српским војницима за читање. [23, стр. 617]

О кажњавању злочина извршених током рата појавило се неколико писаних предлога, међу којима и онај о установљењу посебног међународног суда. (Реч је била о делу Моањеа, *Note sur la creation d'une institution judiciaire internationale propre à prévenir et à réprimer les infractions à la Convention de Genève*, 1872.) Нови швајцарски војнокривични законик садржао је детаљно прописане казне за кршење међународног ратног права и служи на част како састављачу тако и држави која га је усвојила, истиче Гершић. [23, стр. 627-628]

Војни кругови у разним земљама и даље су се противили кодификацији ратног права и наметању његове обавезности. Швајцарски пуковник Ристов (*Rüstow, Kriegsgpolitik und Kriegsgebrauch*, Zürich 1876.) сасвим се слаже у погледима са Драгомировим, па критикује учене професоре међународног права као схоластичаре који седећи у запећку проповедају „болесне сањарије и човекољубиве спекулације“. Иако истиче да је главни интерес сваке зараћене стране да добије рат по сваку цену, ипак Ристов признаје да је посредством цивилизовања људског рода дошло до неких помака у схватањима и до развоја свести и обичаја ратовања који су донекле ублажили суровост. Оно против чега швајцарски официр устаје јесте наметање државама и војскама параграфисаног међународног права. Због тога је он иступио против Бриселске декларације. [23, стр. 759-762] Осим Ристова, и немачки генерал Хартман (*B. J. Hartmann, Kritische Versuche, Militärische Nothwendigkeit und Humanität*, Berlin, 1878.) сличним је аргументима оспоравао кодификацију ратних закона.

Као супротан пол овој двојици, Гершић са задовољством истиче руског генерала Николу Лајхтенбершког, који је у преписци са професором Мартенсом у потпуности стао на страну озакоњења ратног права, искорачивши чак и даље. Осудивши турско кршење ратног права (убијање и мрцварење руских рањеника), он истиче: „Што противничка непријатељска војска не би хтела признавати и вршити те законе, то не би никако могло оправдати отступање од тих начела и правила и од стране оне војске, која је званично на њих пристала и која их је као обавезна за се усвојила. /.../ Па за што се не би још и даље пошло и не би признали нови ратни закони баш и онда, кад их друге државе не би хтеле признати? Нека никога не буну што би се такво једнострано признање крстило *сентименталношћу*! Људи, који не знају како ће другим начином да оправдају и извине неко зло, које хоће да се одржава, обично прибегавају исмевању. /.../ Једно узвишено морално начело, пре него што постане општа својина свију, прво се обично креће и

налази одзива у ужем кругу, после тек доцније и поступно оно се усваја у целом образованом свету“. [23, стр. 770-771]

Гершић апелује на српске официре да усвајају начела међународног права и захтева да се са њиме упознају још током школовања. [23, стр. 777]¹⁹ Бавећи се питањем да ли према постојећим нормама нападач има обавезу да објави рат нападнутоме, Гершић наводи различита мишљења и историјат овог обичаја. [21, стр. 1-25; стр. 113-135] У антици и средњем веку подразумевало се да рат мора бити објављен у одређеној форми, најчешће путем посебних поклисара који су објаву рата уручивали у писаној или изрицали у усменој форми. Тако се започети рат сматрао *праведним* (bellum iustum). Међутим, у новије доба већ ултиматум се сматрао за „условну објаву рата“. Како је ултиматумом дат временски рок за пружање задовољења, по његовом истицању, уколико није испуњен, сматрало се да је аутоматски наступило ратно стање. Прекид дипломатских односа није објава непријатељстава јер он још не значи да се односи између две државе не би могли повратити у нормално стање. [21, стр. 8-10] Сумирајући мишљења онога времена о проблему оглашавања рата, Гершић налази да ни у *Приручнику* Међународног института за ратно право нема ништа о обавези оглашавања или објаве рата. Упркос томе, читав низ правних теоретичара сматрао је да оглашавање рата треба да буде обавеза из практичних и хуманих разлога да би грађани зараћених и неутралних страна могли благовремено да напусте непријатељску државу и тиме сачувају животе и имовину. Са друге стране, противници овога истицали су као неоспорно право сваке државе да се може послужити изненадношћу у нападу, те да има право да бира тренутак за отпочињање напада по свом нахођењу. Ратови не почињу тек тако, период лоших односа између држава увек потраје извесно време, па нико у доба опште доступности информација не може тврдити да није био упознат са ситуацијом. Како је оглас непријатељстава чиста форма, он је излишан у данашње време – слаже се Гершић са великим бројем европских ауторитета. Ипак, сматра да држава због својег угледа и без правно наметнутих обавеза треба кавалерски противнику непосредно да огласи рат како би оставила што бољи утисак у међународној јавности. [21, стр. 133]

Следеће питање које је привлачило пажњу правних стручњака било је о признавању статуса зараћене стране. [21, стр. 241-265; стр. 369-396] Гершић се вратио на ово питање, које је већ дискутовао у *Ратнику* 1881. године. Овај проблем је много расправљан како на међународним конференцијама тако и у

стручној литератури. Углавном је до поделе у ставовима дошло између представника малих држава и великих сила. У овоме је изузетак представљала Француска. Како делегати тако и правници Русије и Немачке заузимали су ставове да се само регуларној војсци може признати статус легитимног противника према којем важе међународна правила. Представници и теоретичари Холандије, Белгије, Швајцарске, Шпаније и Француске сматрали су да се *под извесним условима* својство зараћене стране мора признати и нерегуларним трупима, добровољцима, „слободном стрелцима“. Оваква размимоилажења била су логична полазећи од интереса једних и других. Многољудне земље попут Русије и Немачке имале су довољан резервоар за мобилисање регуларних трупа, па им добровољци и герилци нису били потребни. Са друге стране, мање земље (осим Француске) које су градиле своју војну доктрину искључиво на дефанзиви односно одбрани, нису хтеле да се лише права на подизање комплетног способног становништва на оружје. Хтеле су да се тако подигнути цивили сматрају законитим противником. Око овога су се водиле полемике и износили добри разлози са обе стране. Коначно је Бриселском декларацијом, као и *Приручником* Међународног института, прихваћено да се и наоружани цивили имају сматрати зараћеном страном уколико испуњавају четири услова:

- 1) да за команданта имају личност која је одговорна влади;
- 2) да имају нарочити знак видљив на пушкомет;
- 3) да нескривено носе оружје;
- 4) да се придржавају закона и обичаја рата.

У вези са наведеним, приметно је да се у правној теорији постепено склизнуло у правцу *што је могућег либералнијег тумачења* овог проблема, па је тако сматрано да у вези са првим захтевом то не морају бити само подофицири и официри, већ и од стране владе овлашћена лица као што су државни чиновници, председници општина, чак виђенији грађани. Битно је да је такав командант одговоран својој влади за поступке трупе којој заповеда. [21, стр. 256-257] Код четвртог захтева такође се искристалисало мишљење да се поштовање закона и обичаја ратовања само по себи очекује и подразумева код свакога: „И кад тај захтев о одржавању ратно-правних закона и обичаја постоји у опште за све комбатанте, онда нема смисла да се он наводи као услов *специјално* само код добровољачких чета и нередовних трупа“. [21, стр. 260] Отишло се и даље, па су и *Бриселска декларација* као и *Приручник о правилима ратовања* усвојили још једну ограду

која релативизује захтев да се добровољци односно паравојска морају ставити под команду одговорну влади: „Становништво једне још не заузете (SIC) и не поседнуте (SIC) области које се, кад се непријатељ приближује, од своје воље и по својој побуди (spontanément) дигне на оружје да сузбије и одбије најезду непријатељску, а није имало времена да се спреми и организује /.../ ипак ће се сматрати као ратна странка (легитиман комбатанат, ако поштује законе и обичаје рата)“⁴. [21, стр. 377]

Коначно, последње међу питањима која претреса Гершић јесте да ли становништво запоседнутих крајева има право да се подигне на устанак, а да буде признато као зараћена страна према којој се примењују прописи о ратовању? На ово питање он одговара одрично. Према тадашњим схватањима устаници су се, без обзира на њихове побуде, сматрали простим бунтовницима, злочинцима који потпадају под ратни суд. [21, стр. 391] Међутим, појавили су се гласови и против овога, и то међу правним ауторитетима Француске, Русије, Аустрије и САД. Један од занимљивих аргумената потицао је од барона Бода, француског делегата на Бриселској конференцији, који је истицао да окупација не ствара сама собом и право на *државину* (поседовање, државно управљање) дотичне области. Докле год се уговором о миру окупирана област не уступи победнику, она се сматра заједно са њеним становништвом још увек делом дотадашње државе и подлеже законима који су важили до окупације. Ако се дакле становници подигну на оружје, са њима се има поступати као са легитимним противником, а у случају заробљавања као са ратним заробљеницима. Овакво мишљење подржали су представници Белгије, Холандије и Швајцарске. Због спорења око овога у Бриселску декларацију није унет изричити став да се устаници на окупираном подручју третирају као злочинци. Занимљиво да се руски изасланик на конференцији, барон Жомини, видевши чврст став групе земаља предвођене Француском, сагласио да се у принципу побуњеном становништву запоседнуте области призна статус зараћене стране под извесним условима, као што су подизање на позив своје владе, одговорна организација, руковођење од стране команданата и слично. [21, стр. 391-394]

Протекло је читавих десет година од последњих Гершићевих радова, а да се у *Ратнику* није појавио озбиљнији чланак о међународном праву! Међутим, нови подстицај је представљало усвајање *Хашке конвенције о правилима ратовања на копну* 1899. године, а још више први пробни камен њене примене у рату између Русије и Јапана у Кореји и Манџурији 1904–1905. године. Као

да је тек избијање првог рата у новом веку било подстицајно за домаће практичаре војног правосуђа да на ову тему проговоре! Мајор Гојко Павловић подухватио се анализе новоусвојених правила ратовања на копну. [55] Међу земљама које су учествовале у изради Хашке конвенције усвојене 29. јула 1899. године налазиле су се: Русија (иницијатор скупа), Јапан, Аустро-Угарска, Белгија, Бугарска, Грчка, Данска, Велика Британија, Италија, Луксембург, Мексико, Насау, Немачка, Португалија, Персија, Румунија, САД, Сијам, Србија, Турска, Француска, Холандија, Црна Гора, Шведска (обухватајући тада и Норвешку) и Шпанија. (Као двадесет шеста земља учесница споменута је у тексту Кина, али је нема на списку потписница Конвенције.) [55, стр. 297; стр. 299]

Намера писца била је да овим саопштењем пружи материјале за израду прецизног упутства за српску војску, пошто се и Краљевина Србија обавезала за примену хашких правила. Подносиоци иницијативу, руска влада је – описује Павловић – предложила нека полазишта. Најпре, да се на извесно време одржи тадашње стање свих оружаних сила на копну као и сви војни буџети, те да се „проуче средства помоћу којих би се могли убудуће смањити оружана сила и војни буџети“; да се забране нова распрскавајућа средства како за пушке тако и за топове; да се ограничи употреба средстава за рушење, а да се у потпуности забрани бацање из ваздуха (из балона) експлозивних средстава; да се у поморским ратовима забрани употреба „подводних торпедних бродова“ (подморница); да се и на поморско ратовање примењује Женевска конвенција из 1864. године; да се усвоје начела о посредништву и међународном изборном суду да би се отклонили ратови. [55, стр. 296-297]

Након два и по месеца рада Хашке конференције донете су: Конвенција о решавању међународних сукоба мирним путем; Конвенција о законима и обичајима рата на копну; Конвенција о примени Женевске конвенције на поморске ратове; Декларација о забрани бацања експлозивних средстава из ваздуха; Декларација о забрани употребе средстава чији је једини циљ ширење загушљивих или отровних гасова; Декларација о забрани употребе зрна која се лако шире у телу („дум-дум“ меци) и коначно Резолуција која уопштено сматра да би војне буџете „требало ограничити ради напретка моралног и материјалног благостања човечанства“. *Упутство (конвенција) о начину ратовања на сувом* важила је само за државе потписнице у случају рата између њих. [55, стр. 298-299] Аутор је подробно објаснио усвојена правила поделивши их по поглављима: Борци; Ратни заробљеници;

Болесници и рањеници; О средствима за наношење штете непријатељу, о опсади и бомбардовању; Уходе; Парламентарци; Капитулације; Примирје; Војна власт на територији непријатељске државе; Ратници склоњени на неутралној територији и рањеници који се налазе на њој на лечењу. У закључку нам Павловић открива свој циљ поводом закаснелог писања о конвенцији донетој шест година раније: „Хашку конвенцију са упутом о ратним законима и обичајима износим читаоцима 'Ратника' у потпуности, да би боље разумели моје даље чланке, у којима ћу претресати поједина акутна питања из ратног права, која су од великог интереса за официре, *нарочито поводом руско-јапанског рата*, као што су питања: о објави рата, повреди неутралитета, о закључивању примирја, о капитулацији итд.“. [55, стр. 310]

Један од најранијих осврта на Хашку конвенцију и уопште ратно право налазимо кроз приказ књиге француског стручњака Пилеа (A. Pillet), *Les lois actuelles de la guerre*, Paris 1901. У делу овог професора права који је био и сарадник Института за међународно право коментарисана је Хашка конвенција о правилима ратовања на копну као и Женевска конвенција о поморском ратовању. То је прво дело у француској литератури у потпуности посвећено овој проблематици. Иако француски писац поздравља настојање да се рат стави у правне оквире, и он одбацује идеју о укидању рата као неоствариву. Према Пилеу, рат је природна појава. Писац приказа препоручује да ово дело угледа светлост дана у преводу на српски јер у Србији нема довољно литературе на овако вредну тему. [1]

Војни кривични закони

На страницама *Ратника* од његовог покретања разматрана су разноврсна правна питања и проблеми. [32; 33; 36; 43] У додашкој пракси Србије од војника се није очекивало познавање ни грађанских нити војних закона, док се захтевало подвргавање истим, а од старешина и учествовање у суђењима у својству судија-поротника. Ово је стварало проблеме јер су официри већином били правни лаици. Због тога је било корисно теоретски упоредити страна искуства у уређењу војног правосуђа и праксу у разним европским земљама. [26; 27; 28; 29] О тим утицајима и узорима сазнајемо на основу упоређивања теорије и праксе у појединим земљама. Познато је да су неки официри правосудне струке боравили на усавршавању у иностранству. У Дижону је 1900. године био на школовању војно-судски капетан II класе Лука Момировић. [34, 50] Војислав А. Весовић, војно-судски капетан, такође је тих година морао провести неко време у Француској на изучавању њиховог војно-правосудног система, што напомиње у једном чланку. [19]

Најранији прописи који су се успутно тicali војно-кривичне материје у Србији садржани су у *Закону военом*. [38, т. 1, стр. 13-33] Одредбе овог закона биле су уопштене и непрецизне. [25, 11-15] Први специјални *Воено судски законик* донет је 28. априла 1864. године. [38, т. 17; стр. 24; стр. 37-86]²⁰ Закон је сачињен по узору на француски *Code de justice militaire* који је у оно време важио за један од најбољих таквих законика. [25, стр. 16] Њега је прилагодио за српске прилике први министар војни Кнежевине Србије, француски потпуковник Иполит Монден (Hippolit Mondain). *Прилагођавање* је значило да се допуштају телесне казне, којих није било у француском закону, чиме је плаћен данак домаћим приликама. [20, стр. 51]

Војно-судски законик из 1864. углавном је био преписан из француског закона донетог 1857. године. Француски закон прописао је следеће казне: смртну за најтеже злочине; доживотну или временску робију (од пет до 20 година); прогонство и депортацију у ваневропске територије; затвор са и без обавезног рада; војничку деградацију и новчану казну. [19, стр. 177-186] Српски војни кривични закон из 1864. године познавао је следеће казне: смрт, робија, заточење, затвор, батине (укинуте 1873. године), деградација и лишење чина. Законик је у себи садржао материје више правних прописа, као што су устројство и организација војних судова као и кривични војни законик. О истражном поступку у њему није било посебно говора, већ се примењивао онај предвиђен *Кривичним законом* из 1860. године. [46]

У војном закону биле су прописане ригорозне казне за кривична дела која би починили официри, подофицири, редови и цивили на служби у војсци како у ратном тако и у мирнодопском стању. За војнике су биле предвиђене и казне батинама.²¹ Војни судови су током тридесетседмогодишњег важења овог закона били састављени искључиво од официра који нису били правосудске струке. Само је 'аудитор' био официр са правним образовањем, нека врста секретара суда, који је спроводио истражни поступак. Саслушању код аудитора присуствовала су два сведока из војске у истом рангу као осумњичени: ако је био редов – редови, ако је био подофицир – подофицири, а уколико је био официр – официри. Они су се такође потписивали на записнику саслушања. Судије је постављао министар војни на предлог начелника стајаће војске. Није била предвиђена могућност браниоца како у истрази тако и пред судом. Аудитор који је спровео истрагу био је заправо и тужилац, јер је на почетку суђења читао реферат о спроведеној истрази и друге релевантне списе. Пресуда се оптуженом није достављала у писаној форми, већ би му била прочитана, а жалбу је могао да изјави посредством аудитора. Казне су биле ригорозне. [25, стр. 16-30]

Бројне су биле мањкавости овог закона, а највећа је лежала у његовој застарелости и неусаглашености са променама које су наступиле у државном и војном поретку Србије. Требало је да протекне тридесет и седам година до усвајања новог закона. У времену између 1875. и 1900. године било је створено чак 15 комисија за израду пројекта новог војног кривичног закона, али ниједна није дошла до жељених резултата. [44; 45; 62, стр. 359-365]

Године 1901. донети су и ступили су на снагу *Закон о устројству војних судова*, *Војни казни законик* (ВКЗ) и *Закон о поступку*

војних судова у кривичним делима (ЗП). [38, т. 56, стр. 156-167; стр. 208-243; стр. 247-331] У периоду између доношења два војнокривична закона донета су два *Закона о устројству војске*: 1883. и 1886. године. [64] У првом, који је значајан по увођењу сталног кадра ('стајаћа војска'), неколико чланова посвећено је војно-судској струци. Тако је чл. 47 предвидео да се за војно-судске официре постављају само они који су са добрим успехом завршили правни факултет и одслужили стални кадар, провели најмање две године у суду макар као писари и положили аудиторски испит. Овај испит је вероватно одговарајући данашњем правосудном испиту који полажу кандидати за положаје тужиоца, судија и адвоката.

Закон из 1886. године дописао је у члану 48 уз старе захтеве још и да је кандидат за војно-судског официра служио са добром оценом у судској струци или као јавни правозаступник. Али за приправнике за место аудитора могли су бити примљени у чину потпоручника и „одлични правници“ без овог последњег услова.

Од 1894. године почело се озбиљније радити на пројектима новог војнокривичног законодавства. Тада је образована комисија која је требала да припреми предлоге нових закона. *Пројекат закона о уређењу војних судова* урађен је по узору на *Закон о организацији војних судова* у руској војсци и свео се на превод са руског. [25, стр. 30-32; 52, стр. 334; 62, стр. 360]

Према руском закону, првостепени војни судови били су организовани у пуковима, дивизијама и коњичким бригадама, а постојао је нарочити суд за официре, војне чиновнике и војне свештенике. Као другостепени успостављен је Велики војни суд. [18] Према коначно усвојеном решењу Војнокривичног закона, првостепене судове чинила су тројица судија од којих један официр правне струке и два официра било које остале струке, а другостепени суд два официра правне струке и тројица било које остале струке. При опредељивању за мешовити састав суда састављен од стручњака и правних лаика ('поротни суд') руководило се примерима из Италије, Белгије, Аустрије, Немачке, Швајцарске и Русије. [25, стр. 33-41]²²

Пројекат Војнокривичног законика био је урађен по узору на немачки закон који је у оно време био један од бољих. Одредба о кривичном имунитету официра, уколико је због напада на своју част одмах употребио оружје и казнио примерено изазивача, преузета је из аустроугарског примера. За редовну истрагу били су задужени војни иследници из редова војно-судских официра, а постојала је и ванредна истрага коју су вршили претпостављени

команданти. У овоме се угледало на решење из законодавстава Француске, Италије, Швајцарске, Белгије, Русије и Бугарске. Одлуку о отварању истраге било је предвиђено да доноси надлежни претпостављени односно министар војни у зависности од тога у којем чину или звању је осумњичени. Узори за ово такође су нађени у страним законодавствима Француске, Русије, Немачке и Бугарске. Према *Пројекту* је за начин доказивања кривице требало да се усвоји „суђење по уверењу“, а не као до тада суђење према принципу „формалног доказивања“. Овакво суђење према судијском убеђењу у оно време се примењивало у већини страних земаља, као што су Русија, Француска, Италија, Белгија, Швајцарска, Бугарска, Немачка... Међутим, у коначно усвојеном српском *Закону* ипак је сачувано начело формалног доказивања по коме се сматрало валидним само оно што је строго према формалним прописима закона доказано. Супротно, према новој теорији која је узимала маха у Европи, судија није био везан ни за каква строга правила о доказима, али је требао да образложи своју пресуду. Домаћи законодавац је сачувао стару праксу формалног доказивања која је тада била задржана само у Аустро-Угарској. Формална теорија доказивања кривице била је усвојена и општим Кривичним закоником из 1860. године који је у време доношења новог сета војних закона важио у Србији. [25, стр. 34-53]²³

У вези са свим овим и другим питањима долазило је до стручних полемика које нам откривају дилеме, утицаје и узоре код писања домаћег Војнокривичног закона.

Када ишчитамо текстове настале пре, током и непосредно по доношењу ових војних закона, приметимо како су постојала два из темеља супротстављена виђења, назовимо их условно: либерално и нелиберално. Велике полемике вођене су нарочито око два питања: Каква треба да буде одбрана оптуженог пред судом и да ли треба признати принцип јавности суђења? Супротстављена гледишта износили су Милутин Миљковић и Гојко Павловић. [44; 49; 54] Павловић се такође позабавио питањем оптужбе. [49a]²⁴

Павловић устаје против јавности војних суђења, сматрајући да јавност није увек оправдана ни пред грађанским судовима, а готову не пред војним. Закони морају бити одраз правне свести народа у којем се примењују, а не копије туђих решења: у противном они су штетни и биће самим животом одбачени. Такав је по његовом мишљењу био Војно-судски законик из 1864. године, који је био *копија француског законика*. Поручник Павловић истиче аргументе из сопственог најнепосреднијег увида у праксу, одричући нестручној јавности било какву могућност да просуђује

о учињеном делу: „Што се тиче, пак, тога, да ли ће присутна маса света бити уверена у правилност поступка судског на претресу и у правичност његове осуде, то је без икаквог значаја. Јер, ако је суд спао до тога, да му правилност у раду и правичност у оцени изриче гомила скупљеног света, онда би такав суд спао на најнижи ниво свога достојанства“. [54, стр. 465] С обзиром на то да се суђења одржавају у радно време, њима углавном присуствују беспослени и доколичари. Аутор поред овог практичног резона уводи и теорију да се војно законодавство, за разлику од цивилног, осим познатих извора (писани закони, обичајно право и судска пракса) заснива и на *верности краљу, одбрани отаџбине, безусловној послушности претпостављенима и ненапуштању заставе до последње капи крви*. Штетно је да цивили присуствују војним процесима и да шире у јавност детаље, а још је штетније да се војницима то исто омогући, јер би то поколебало дисциплину и уздрмало субординацију. У касарнама би се проширило дебатоване о исправности или неисправности појединих судских одлука, док би старешине које су, на пример, кажњене због злостављања војника изгубиле ауторитет када би војници присуствовали њиховим суђењима. Ни у немачком војном законодавству није била предвиђена јавност процеса. [26, стр. 661]²⁵

Павловић сматра да *оптужени има право на браниоца за сва кривична дела*, али не обавезно, већ се може бранити и самостално осим за најтежа дела за која је предвиђена смртна казна, робија или заточење. Такође, *оптужени пред војним судом може имати браниоца само из редова војних лица* који су дужни да заступају свог брањеника без новчане надокнаде. *Оптужени не може имати браниоца током истраге него тек од подизања оптужнице*. [49, стр. 161-165]²⁶

Усвојеним параграфом 174 прописано је да *оптужени има право да се на војном суду брани сам или преко браниоца*. Међутим, бранилац је могао бити *само активни официр* било којег рода или струке. За тежа дела учешће браниоца било је обавезно, док је за остала дела оптужени могао да се брани самостално. У случају да оптужени сам не именује браниоца, суд то чини из редова судских официра, а у њиховом недостатку именује било ког официра. Према параграфима 3 и 96, постојала је могућност учешћа приватног тужитеља у судском процесу пред војним судовима у случају да је приватно лице претрпело штету. Он је тада имао права да именује сведоке, да подноси доказе и разматра и преписује акта кривичног предмета. Логично је, мада то није изричито наведено у *Законику о поступку војних судова у кривичним*

делима, да је у овом случају то могао да буде адвокат приватног тужиоца. [38, т. 56, стр. 247, 274, 292]

Предложена решења из пројекта често су упоређивана са законима других земаља да би се дошло до што сврсисходнијих решења. Једни су истицали како према француском и руском законодавству оптужени пред војним судовима за извесна кривична дела лакше природе није морао имати браниоца. Према другачијем становишту правних теоретичара *он га у сваком случају мора имати*. Павловић је нагињао овом другом мишљењу. Оповргавао је разлог да би у процесима за лакша дела бранилац могао да развлачи поступак. Свако има право на праведно суђење и у циљу долажења до истине мора му се омогућити помоћ браниоца, али *само из редова војних лица*. У Француској је било допуштено узети браниоца или из редова професионалних адвоката или од војних лица, па чак и међу лаицима – рођацима и пријатељима! Али, уколико адвокат у току процеса говори против закона и власти, војни суд му је могао одмерити дисциплинску казну, па га чак казнити *брисањем из спискова адвоката!* [49, стр. 150-151]²⁷

Што се тиче Немачке, ту је владиним предлогом закона било предвиђено да оптужени нема право на адвоката у истрази, али је парламент ипак озаконио да окривљени има и ово право. У Немачкој је било ко по избору оптуженога могао да му постане бранилац. [49, стр. 152-155] Русија је имала рестриктивније решење: закон је допуштао браниоца само на главном претресу, а не током истражног поступка. Адвокати су осим ограничења да су могли заступати војна лица само у лакшим деликтима још били ограничени тиме да су могли бранити у поступцима пред војним судовима тек у случају да држе канцеларију у граду у којем постоји окружни суд, и да се овај сагласи са њиховим ангажовањем!!! Углавном су у Русији војна лица судске струке или кандидати за ову струку били браниоци у војним поступцима. У случају ратног стања проширивао се круг браниоца на све офицере без обзира на струку, а у њиховом недостатку разматрање дела се није смело одлагати, већ оптуженоме није преостајало друго него да се сам брани како зна и уме. [49, стр. 60]

Судови су се према пројекту закона делили на тројаке: пуковске и дивизијске; суд коњичке бригаде; суд за офицере. Установа пуковских судова преузета је из руског законодавства. Према Миљковићу, у домаћим условима пуковски судови били би излишни.²⁸ Пројекат закона давао је претпостављеноме право да стави у притвор осумњиченог за кривично дело. Иако је у војсци, због њене специфичности, овакво право било практичније шире

засновати него у грађанству, ипак коментатор налази да је претерано давати старешини такву власт. Оно се косило са правним начелима и разумом. Ваљало би предвидети тачно за која кривична дела претпостављени може да ставља у притвор, а свакако оставити и право на жалбу вишем суду. [44, стр. 664]²⁹ Такође, Миљковић критикује предлог да се преметачина и одузимање ствари може обављати под одређеним условима и у становима представника страних држава. Миљковић је противан из начелних разлога јер је тако нешто супротно међународном праву. [44, стр. 665]³⁰ Аутор оспорава и друге мањкавости које иду на уштрб права окривљеног: што је суд већински састављен од официра неправосудне струке; оштро оспорава право да код пресуда изречених у пуковском суду командант пука има право да казну потврди или умањи, јер се то противи начелу да само другостепени суд може преиначити првостепену пресуду. Миљковић у овим рестрикцијама права препознаје лоше угледање на руске узор. [44, стр. 668] (Усвојеним законом само су другостепени судови могли решавати о првостепеној пресуди.)

Као антипод напред наведеним размишљањима, у свом полемичком осврту капетан Михаило Васић наводио је примере Велике Британије и Француске, где је командант пука имао овлашћење да самостално као другостепени орган потврди, ублажи, ослободи казне или нареди поновни поступак, а у Русији и Бугарској чак и право да пооштри казну. Посебно истиче пример Британије која је позната по либерализму, па ипак у њеној армији је пракса да у жалбеном поступку код мањих деликата командант пука наступа као другостепени орган. Такође је против тога да у састав првостепеног пуковског суда улази официр-правник, већ захтева да овај суд буде *чисто поротни, састављен само од трупних официра*. Тек у дивизијским судовима, који би судили за теже повреде закона, налазио би се један војни судија-професионалац, а остали чланови већа били би официри-поротници без посебног правног образовања.

Такође, Васић се залагао за 'еластичније' доказивање кривице: према његовом мишљењу, као доказ преступа против субординације довољан би био само рапорт претпостављеног којим се утврђује тако нешто *без икаквих других сведочења и извођења доказа*. [18] Занимљиво да Васић овако рестриктиван предлог које иде против процесних права окривљеног повезује са једним тако модерним и либералним принципом какво је 'слободно судијско уверење': „Суђење по убеђењу одавно је већ почело да истискује суђење по формалним, законским доказима; оно је усвојено у

великој већини европских држава. /.../ Војни суд у ствари је поротни суд, и он ће то бити и онда када би у његов састав ушли правници, за што у осталом нема никакве потребе, и онда настаје питање: по ком основу може се од поротника тражити познавање законских прописа о доказима? Они их не знају и не морају да знају, јер им је позив са свим (SIC) друго“. [18, стр. 157] Усвојено је решење, како га је Васић предложио, иако је задржан принцип 'формалног доказивања': рапорт претпостављеног о повреди старешинства суд је могао узети као доказ „ако је, према околностима дела, повређенога и учиниоца вероватно, да је окривљени дело извршио“. [38, т. 56, стр. 263] (Међутим, за неистините рапорте и недопуштене молбе, жалбе и тужбе биле су такође прописане казне.)

Нови Миљковићев текст заокружио је његове погледе изнете на линији либералних правних начела. Најзначајније нам се чини оспоравање предлога према коме се *покушај кривичног дела изједначавао са извршеним делом*, што је било противно модерној теорији и пракси. Писац износи разуман став да се *код покушаја мора одмеравати блажа казна него код извршеног дела*.³¹

Припрема дела може бити изједначена са извршењем *само код преврата и велеиздаје*, и тако се по правилу у свету практикује. Код свих осталих деликата *припрема, уколико иза ње није уследио покушај извршења, апсолутно је некажњива у модерним законодавствима*. Такође је пројектант закона био ригорозан и у погледу кривичног дела бекства из војске јер се на њега *не односе одредбе о застаревању*. Миљковић мисли да се овим хтело обесхрабрити бежање односно избегавање служења војске, али налази да то неће бити сврсисходно. Ако после истека одређеног времена застаревају чак и кривична дела убиства, онда *зашто само за бекство из војске није предвиђено застаревање?! Миљковић сматра да се превенција не може остварити на тај начин, већ развијањем осећаја грађанске дужности*. Аутор пројекта се очигледно држао начела застрашивања, али оно није довољно да спречи чињење кривичних дела, сматра Миљковић, па штавише стаје на страну поборника сужавања разлога за изрицање смртне казне: „Нека законодавства већ одустају од смртне казне, па прибегавају казни лишења слободе, која кад се рационално примењује, најбоље води жељеној сврси“. [45, стр. 288-296]

Смртна казна је према српском законодавству била прописана за широк распон дела како у цивилном тако и у војном закону. У Србији је укинута 2002. године. [39] Са овим у вези Миљковић је сматрао да *смртну казну у редовном стању не би требало*

изрицати војним лицима. Она нема никакву сврху, јер не служи поправци злочинца нити може да успостави правду враћањем једног зла другим. *Само у ратном стању требало би оставити могућност за смртну казну, и то за одређена дела*. Оно што је најзанимљивије у овом изузетно либералном приступу јесте критика предлагача закона зато што није уопште предвидео, намерно или не, нека кривична дела међу којима су *штипунажа и непридржавање међународног хуманитарног права у рату!* Како је Србија, до момента писања Миљковићевог чланка, била приступила *Женевској конвенцији о поступању према рањеницима* (1864), то је била дужна да у своје законодавство унесе санкције за непридржавање одредаба овог међународног уговора: „Како је држава по међународном праву, одговорна у случају повреде које од ових одредаба, то је она и дужна да се постара, да се те повреде не дешавају, и ако се десе, да их казни опортунним (SIC) казнама“. [45, стр. 308]³²

У *Војном кривичном закону* из 1901. године у параграфима 146-152 било је прописано кажњавање само за пљачку, отимање и опустошавање учињено у мобилном или ратном стању. [38, т. 56, стр. 241-243] Није било прописано кажњавање за ратне злочине извршене према заробљеним или предатим војницима нити према цивилима, а тога нема ни у општем кривичном закону донетом, додуше, у време када се међународно ратно право тек припремало. Ово може да чуди јер је Краљевина Србија била у првом кругу потписница *Хашке конвенције о правилима ратовања на копну* (1899). Ипак, важило је опште правно правило да се све оно чега нема у посебном (у овом случају војном) закону кажњава према одредбама општег (цивилног кривичног) законика, па се тако свако убиство или свако силовање морало, ако се закон поштовао, кажњавати по њему, а казне су биле ригорозне, како ћемо у следећем поглављу показати.

Потпуно су супротни Миљковићевим назорима неки текстови који су се појавили током 1899. и 1900. године на тему војнокривичног законика. Осим наведеног чланка Михаила Васића, још неколико текстова вредно је пажње, јер су они дајући преглед уређења војног правосуђа, вођења истражног поступка и казнене политике у иностранству правдали потребу измена војног законодавства у Србији, углавном у рестриктивном правцу. [3; 19; 47; 49; 51; 52] Закони усвојени почетком 1901. године показали су да је утицај ове групе правника, а још вероватније и политичара истог мишљења, био претежнији.

Војислав Весовић, који је провео неко време на студијском упознавању са француским војним правосудним и казним

системом, афирмативно описује режим издржавања казни, бар на примеру два затвора у Паризу која је посетио. [19, стр. 187-197]³³

Посебно нам се чини значајним што је Павловић предлагао да се и у Србију уведе, попут Русије, систем „дисциплинских батаљона“ – заправо кажњеничких јединица у којима би служили војници кажњени за специфична дела као што су кршење субординације, бекство, непослушност, повреда стражарске дужности и слично. Први пут су овакве јединице у Русији створене 1878. године. Казне су се кретале од најмање једне до највише три године, уз губитак неких права и олакшица у служби. Време проведено у њима рачунало се у рок службе. Војници упућени у ове батаљоне пролазили су обуку као и сви други, али су морали још да обављају тешке радове. Казна им је могла бити умањена због доброг владања. Уколико би им по отпуштању из кажњеничких јединица преостало још од војног рока, тада су враћани у регуларне јединице. Кажњеничке јединице биле су потпуно одвојене од осталих, имале су и своје цркве са свештеницима који су војницима држали часове веронауке и моралне поуке. За оне који би се у кажњеничким јединицама огрешили о ред и дисциплину биле су предвиђене изолације (самице), али и батинање до сто удараца, на шта је кажњавао претпостављени. Постојала је такође могућност да суд некоме претвори затворску казну у батине од 100 до 300 удараца. [47, стр. 265-266]

Треба нагласити да су у Француској и Немачкој постојале самице за кажњавање војника, али не и телесне казне. *Законом о устројству војске* из 1901. године уведене су кажњеничке јединице у српској војсци. Његовим чланом 10 било је предвиђено стварање нарочите дисциплинске команде за војнике који су због лошег владања уклоњени из трупе, као и за оне који се намерно осакате. [38, т. 56, стр. 101]

У иностранству су пратили разне аспекте и стање у српској војсци, па је тако исказивано занимање и за њене правне установе. Читањем и прештампавањем ових текстова у Србији добијало се страно мишљење о домаћим приликама. Руски судски пуковник Ликошин написао је критички интониран текст о тек усвојеном српском војном кривичном законик. Ликошинов чланак публикован је јануара 1902. године у руском часопису *Весник права*, а тежини његовог мишљења доприноси што је био професор војног кривичног поступка на Војноправној академији. [50] Осим похвала, руски професор је у свом тексту изнео и низ покуда на новоусвојени српски законик. Занимљиво је да Ликошин у руском журналу критикује српског законодавца *што се превиише*

угледао на руско војно кривично законодавство. Могуће да је ово био околишни начин да искаже незадовољство домаћим законом.

Према професоровом мишљењу, руска решења било су у многим питањима рестриктивна и назадна, *на нису смела никоме да служе за углед*. Као такве норме он истиче: посебне судове за офицере који су их издвајали од подофицира и редова, налазећи да таква пракса може да доведе до неравноправности и повлашћености; прешироку надлежност војних судова који су могли да суде цивилима чак и у мирно доба; нејасноће у погледу права када и како грађанске власти могу да задрже и притворе офицере; примедба да српски војни законик не даје право цивилним браниоцима да заступају оптужене пред војним судовима чак ни у мирно доба. Ликошин је у побројаном видео *копирање лоших руских узора*, што је исказао речима: „Не може, а да човек не пожали, због чега творци српског војног казненог законика 1901. године нису узели за образац ма који од сувременијих казnenих законика, а не руски војни казнени законик – готово најнесавршенији од данас важећих војних казnenих законика“. [50, стр. 168]

На ово му је Павловић – претходно га побијајући по свим тачкама и доказујући да се домаћи законодавац, иако је превасходно узимао из руског законодавства, угледао и на француско и немачко право – на крају чак *пребацио недостатак патриотизма*: „Ну, поред свега тога, ја као Србин, као српски правник и судски офицер, а као ђак руске Александровске војно-правне академије, далеко сам и од помисли, да тврдим оно, што писац – професор једног највећег војног просветног завода у Русији тврди, да је руски војни казнени законик један од најнесавршенијих од данас важећих војних казnenих законика; ја обратно тврдим, да је руски војни казнени законик плод руског стеченог искуства и да је створен једино за руску војску, због чега нека ми се не замери, ако препоручим поштованом писцу, да не напада толико *своје рођено законодавство*, јер треба и сувише бити обазрив упоређујући своје законодавство са страним и давати у томе свој суд, јер оно, што је за страну војску добро, може бити да не би било добро за руску војску и обратно“. [50, стр. 168-169]

5.

Казнена политика Војног кривичног законика из 1901. године

Војни казнени законик (ВКЗ) који је ступио на снагу 31. јануара 1901. године третирао је само кривичну материју, док је вођење поступка регулисано *Законом о поступку војних судова у кривичним делима* (ЗП), који је почео да важи 15. фебруара 1901. године. [38, т. 56, стр. 208-243; стр. 247-331]

Уводна правила и 'Част прва' („О кажњавању злочинства и преступа уопште“) из Казненог законика књаза Милоша важيلي су и за војне преступе и злочине. Такође, војна лица за кривична дела која нису била изричито предвиђена војним казним законом нити уредбом о војној дисциплини кажњавана су према овом закону донетом давне 1860. године. Одредбе прописане за официре важиле су углавном и за војне чиновнике и војне свештенике. Војни кривични законик познавао је сличне казне као и општи законик: смрт; робију од две до 20 година; заточење од две до 20 година; затвор од 30 дана до пет година. Од осталих казни биле су предвиђене: губитак чина; губитак звања; губитак војничке части; губитак грађанске части и одузимање ствари. *Официрима је робија увек замењивана заточењем*. [38, т. 56, стр. 210-211]³⁴

Новим законима уведени су војни тужиоци при првостепеним (дивизијским) судовима да заступају тужбу и воде надзор над истрагом. Истрага је поверена војним иследницима из редова војно-судских официра. Усвојен је принцип да ће *само претпостављени одговарати уколико је потчињени по његовој заповести починио кривично дело*. У овоме је допуштен изузетак да ће осим наредбодавца и потчињени бити кажњен за извршење заповести, уколико је ова била усмерена на извршење очигледног злочиначког дела, како прописује параграф 27: „Ако је извршењем заповести учињено какво кривично дело, онда је за ово одговоран само претпостављени, који је издао заповест. Али ће

се и потчињени, који је извршио заповест, казнити, ако је заповест била управљена на извршење очигледно злочиног дела“. [38, т. 56, стр. 215]

Пишући убрзо по доношењу новог законика, Гојко Павловић, који је учествовао у изради пројекта, упоређивао је разне моделе решавања питања надлежности војних судова, односно како је решено питање о сукобу надлежности између њих и грађанских судова. [48] Надлежност војних судова према усвојеном закону била је изузетно широка, под њу су потпадали у редовном стању официри, подофицири и редови, питомци војних установа, жандармерија као и регрутовани младићи који се на позив за одслужење војног рока не одазову или се у циљу избегавања осакате. Војни судови су за регруте који се не одазову односно осакате у циљу избегавања служења постајали надлежни *од дана када их регрутна комисија као способне уврсти у спискове*. Резервни официри и резервни подофицири као и остала лица са старешинским положајем и редови целе војске (рачунајући ту и резервисте) подлежали су војним судовима за деликте неодржавања на службу или вежбу као и за све кривице учињене за време вежбе или сазива од времена одређеног за долазак на зборно место па до распуштања. За повреду старешинства и за злочине и преступе учињене успут надлежност се простирала *на пет дана пре датума окупљања на зборном месту и пет дана по распуштању са вежбе*. Такође је надлежност војних судова за резервни састав важила за кривична дела повреде старешинства, непокорности старешинама, изазивање незадовољства међу војском, увреду и напад на претпостављеног и *кад су на привременом отпусту или одсуству и када нису позвани на службу, али су у униформи* (вероватно када неовлашћено обуку униформу – Н.П.), *или кад дођу у службени однос са претпостављеним*. [38, т. 56, стр. 218-222; стр. 249-250]

У мирно доба, уколико би за кривично дело била суоптужена лица која потпадају под војне судове заједно са лицима која потпадају под грађанске судове, *сви оптужени би се процесуирали пред грађанским судом*. О сукобу надлежности између војних и цивилних судова или војних и црквених судова решава Касациони суд. Спор око сукоба надлежности не обуставља започету истрагу, ма ко да је први започео. [38, т. 56, стр. 250; стр. 252]³⁵

У време мобилног или ратног стања проширивала се надлежност војних судова. Тада се она ширила и на војне чиновнике, стране официре при српској војсци, лица која добровољно служе при разним војним надлештвима, *лица која су при војсци као*

дописници листова, лиферанти, трговци, радници, ратни заробљеници и шпијуни. Цивили на подручју које је стављено у мобилно или ратно стање потпадали су такође под војне судове за она дела која буду указом означена и уколико учине кривично дело у саучесништву са лицима за која је надлежан војни суд. Становници непријатељских области које би српска војска заузела такође су подлежали војним судовима уколико учествују у кривицама лица за која је надлежан војни суд као и за *кривице које одреди Врховни командант војске својом наредбом*. [38, т. 56, стр. 324]

Новим законом санкционисано је гуњћање и ширење незадовољства затвором до шест месеци, а уколико би ово имало за последицу било какав неред, онда затвором од најмање шест месеци. [38, т. 56, стр. 220]

Проблематично је било ослобађање одговорности официра који би изазван увредом на јавном месту *одмах* употребио оружје и повредио изазивача. Овде се подразумевало да је реч о увреди коју цивил наноси официру, чак иако је само вербална, као и да реакција треба да буде тренутна, без размишљања и 'хлађења'.³⁶

За неповиновање заповестима претпостављених казне су биле драконске: за оне који у мирнодопском периоду никако или недовољно (односно немарно) изврше заповест казна је била до шест месеци затвора. Међутим, у мобилном или ратном стању за исто је била прописана казна **робије до 10 година**, а уколико су услед тога настале штетне последице по војску, онда је кривац кажњаван робијом, **а у тежим случајевима смрћу**.³⁷ Према параграфу 43 ВКЗ, војни обвезник који се после наредбе за мобилизацију или за угушење побуне не би одазвао у року кажњаван је робијом (што значи између две и 20 година), а ако је официр, онда робијом од најмање пет година. Ако се обвезник ни на дан објаве рата не одазове својој команди, казна је била робија од **најмање 10 година или смрт**.

Посебно су биле ригорозне одредбе о раду *Преког суда* (параграфи 319-328 ВКЗ) који је судио на линији фронта и у подручју ратних операција. Његово веће чинила су петорица: четири официра и један подофицир; овај суд ради „не придржавајући се редовног кривичног поступка и формалности овога“. Суђење мора бити окончано за 24 сата, или највише за три дана од тренутка када је оптужени стављен под суд. Преки суд ради и недељом и празницима, у свако доба дана и ноћи. Код изрицања смртне пресуде морала су најмање четворица судија бити за њу, а уколико се то не деси, тада се оптужени упућивао пред редовни војни суд. Уколико је пак смртна пресуда изгласана, *одмах се извршавала*

стрелјањем. На пресуде преких судова није постојало право жалбе. Преки судови судили су редовима и подофицирима у случају бекства са бојишта. Такође, судили су за деликт утицања на друге на бојишту (како речима тако и „знацима“ односно поступцима, примером) да беже, за распростирање страха, за одбацивање оружја и муниције. Казне су биле **смртна казна или робија од 10 до 20 година** (параграф 319 ЗП и параграф 66 ВКЗ).

За обману у сврху ослобађања од вршења војне обавезе или службе казне су прописане: у редовном стању затвором до две године, а у мобилном или ратном стању затвором од две до пет година. У случају да се ово деси на бојишту, казна је била робија од четири до 10 година (параграф 72 ВКЗ).³⁸ Истим параграфом било је прописано да онај који би се лажно издавао за неког обвезника, а неспособан је за војску, те због тога онај прави буде ослобођен војне обавезе, ризикује казну затвора до шест месеци. У мобилном или ратном стању за исто дело је било запређено робијом до пет година. Ко служећи у било којем позиву (чак и у последњој одбрани) себе повреди, или допусти да га други повреди у намери да се онеспособи за војну службу, као и онај који га је повредио кажњавани су у редовном стању робијом до пет година уколико је повређени онеспособљен за борца. Уколико је обвезник остао способан, онда затвором до две године, а у мобилном или ратном стању робијом од најмање десет година, **а на бојишту смрћу**. Онај ко самога себе осакати или допусти да га други осакати у намери да не одслужи војни рок до краја као и његов саучесник казниће се у редовном стању затвором од најмање две године, а у мобилном или ратном стању робијом од најмање пет година. Ако је повређени остао способан за војску, онда је кажњаван затвором до једне године. [38, т. 56, стр. 224-225]³⁹

Официр који би хулио светињу, нападао погрдним речима, злостављао или тукао подофицира или редова требало је да буде кажњен затвором до две године уколико дело не прелази у теже. Према параграфу 102 ВКЗ, подофицирима и претпостављеним редовима за исте кривице запређено је затвором до једне године. [38, т. 56, стр. 232]

Војни кривични закон разликовао је у параграфима 57 и 58 *самовољно удаљавање од бекства* као два посебна деликта од којих је први могао да пређе у други зависно од дужине неоправданог одсуствовања. *Самовољно удаљавање* подофицира и редова дешавало се у случају када се од своје трупе, службе, војног притвора или затвора самовољно удаље или када се по истеку одсуства не врате на дужност у року *до седам дана у редовном*,

а у мобилном стању до три дана. Одмах потом наводи се да за самовољно удаљење *преко два дана* у редовном стању кривац добија затвор до једне године. [38, т. 56, стр. 222] **У мобилном или ратном стању, ма и за најмање самовољно удаљење, казна је била затворска од две до пет година.** Официр који би самовољно напустио службу у редовном стању за три или више дана кажњавао се затвором до једне године. Официр који би се у мобилном или ратном стању удаљио самовољно од своје службе више од 24 сата кажњавао се робијом од најмање пет година, а уколико би то учинио на бојишту, онда **смртном казном.** *Бекство* је било тежи деликт од самовољног удаљења. За подофицире и редове у мирнодопском стању под бекством се подразумевало неоправдано одсуствовање из трупе *преко седам дана*, а у мобилном или ратном стању *преко три дана.* Међутим, на бојишту се ма и најмање напуштање трупе без одобрења третирао као бекство. Бегунац се у редовном стању кажњавао за прво бекство затвором до две године; за друго затвором од две до четири године; за треће робијом од три до 10 година. Ко побегне у мобилном или ратном стању кажњавао се робијом од четири до 10 година, а ако и други пут побегне – смрћу. **Ко би побегао са бојишта кажњавао се робијом од најмање десет година или смрћу.** [38, т. 56, стр. 222-224]

Казне за злодела према цивилним и војним лицима извршена током рата нису изричито одређене осим за пљачку, отимање и опустошавање. [38, т. 56, стр. 241-243] Ово је непријатна чињеница, имајући у виду да је Краљевина Србија била учесник на првој Хашкој конференцији и потписала је *Конвенцију о правилима ратовања на копну.* Што се тиче *пљачке*, она је најпре дефинисана као грабљење и отимање туђе имовине или предмета приликом заузимања неког места у ратном стању или при маршу. Такође се под пљачком сматрало неовлашћено вршење контрибуције и реквизиције или прекорачење ових мера *у сопствену корист.* (Дали је ова ограда значила да није сматран као деликт 'прекорачења' контрибуције односно реквизиције уколико је учињен за 'општу' односно војну корист?) *Отимање* је пак описано као присвајање туђег имања или предмета у заузетом месту у којем је већ успостављена власт и уведен ред. За оба наведена деликта казна је била робија до пет година, а уколико је употребљена сила, онда робија од најмање пет година уколико не би прелазило у теже кривично дело. За договор више лица да изврше пљачку или отимање саучесници се кажњавају робијом од најмање 10 година, а коловођа смрћу. Међутим, ако је том приликом неко повређен, онда ће сви виновници бити кажњени смрћу. *Опустошавање* је дефинисано

као оштећивање туђе имовине *без неопходне ратне потребе*. (Да ли је ово опет значило да се 'опустошавање' могло наредити као 'ратна потреба' наношења планске штете непријатељу, те да у том случају није сматрана за деликт?) За опустошавање ВКЗ је запретио робијом од најмање пет година, а у тежим случајевима смрћу.

Како смо већ констатовали, за деликте убиства цивила или предатих војника противничке војске као и за силовања у рату ВКЗ није предвидео ништа. Његовим параграфом 3 било је прописано да војна лица за кривична дела која нису прописана овим законом буду кажњавана према одредбама Кривичног законика Србије. Његови параграфи 155 и 156 прописали су **смртну казну за хотимично убиство с предумишљајем**. Уколико је убиство било хотимично, али без предумишљаја, онда је казна била робија од 20 година. За убиство из нехата параграф 158 одредио је казну затвора од два месеца до две године, а за силовање извршено над особом **мушког или женског пола** параграф 191 наређивао је **робију до петнаест година**. (Чини се значајним да је законодавац још 1860. године предвидео могућност хомосексуалног силовања, а то је свакако учинио јер је таквих случајева у пракси било.) За случај да сексуално злоупотребљено лице умре од последица силовања кривац се кажњавао смрћу, али уз следећу ограду: „Ако је он (извршилац, кривац – Н.П.) то следство (смртни исход – Н.П.) као вјеројатно предвидети могао; иначе робијом до двадесет година“. [46, стр. 229; стр. 234-235] (Овде је било проблематично како се могло доказати да је силоватељ могао „вероватно предвидети“ да ће силована/силовани умрети од претрпљеног?!)

Због оскудности архиве војно-судских предмета не можемо утврдити колико су наведене законске норме биле испоштоване како у миру тако и током ратова. Такође, не знамо каква је била судска пракса и да ли се ишло на максималне или на минималне казне. Претпостављамо да је у ратовима кривична политика била у сваком погледу ригорозна.

6.

Православна црква и њена настојања на ослобађању свог клера од служења војске под оружјем

У Кнежевини/Краљевини Србији Православна црква имала је повлашћени положај утврђен највишим правним актима. Тако је Устав из 1869. године чланом 31 прописао: „Владајућа је вера у Србији источно-православна. А слободна је и свака друга призната вера, и стоји под заштитом закона у извршењу својих обреда. *Нико не може, позивајући се на прописе своје вере, ослободити се својих грађанских дужности.* Забрањује се свака радња, која би могла бити убитачна за православну веру (прозелитизам)“. [68, стр. 96]⁴⁰ У вези са овим, чл. 35 Устава одређивао је да су сви грађани Србије дужни служити у војсци, стајахој или народној, осим оних које закон ослобађа, а то су здравствено неспособни или једини храниоци породице. [68, 96] Члан 119 Устава утврђивао је: „Слободно јавно извршавање верозаконских обреда имају вероисповести, које су у Србији признате, или које особеним законом буду признате“. [68, стр. 109] Члан 123 одредио је да су свештена лица у погледу својих грађанских односа потчињена државним законима као и сви остали. [68, стр. 110]

На Берлинском мировном конгресу 1878. године Кнежевина Србија међународно је призната уз обавезу да у законодавство угради и примењује верску толерантност. Осим фаворизоване Православне цркве, од стране државе биле су признате још Римокатоличка и Протестантска црква као и Исламска верска заједница и Јеврејска верска заједница. Ипак, норме су биле једно а стварност друго, и неправославним конфесијама било је разним административним смицалицама отежавано деловање.⁴¹ Устави из 1888, 1901. и коначно 1903. године поновили су све што је изнето о правном положају Православне цркве и других признатих конфесија. Ново поглавље у односима цркве са државом отворено је 1883. године доношењем новог *Закона о војсци* којим

је уведено обавезно служење војске у 'сталном кадру', што је за разлику од дотадашње 'народне војске' која је годишње вежбала одређени број дана, и то у свом атару, сада значило боравак у касарни две године, осим за неке социјалне категорије које су имале скраћени рок.

Православна црква оспоравала је законске одредбе о обавезном војном року под оружјем за све без изузетка као неспојиве са духовним чином, па је затражила да њени свештеници и калуђери служе војску на неборбеним дужностима. Значајно је што је таква иницијатива потекла из базе, а не из врха клера. Најранији доступан документ о томе представља петиција групе богослова од 30. априла 1884. године коју је митрополит Теодосије спровео министру просвете и црквених послова. Овај документ заслужује да буде опсежно наведен: „Ми, ученици Богословије београдске, водећи озбиљну бригу о своме високом позиву у јавном животу, нашли смо за нужно да се молбено обратимо св. Синоду српском, да би подејствовао на надлежном месту – у народној скупштини – те да се уклони једна велика сметња за приступ ка ономе зашта се спремамо. Према најновијем закону о војсци, и ђаци, који се својим школовањем стручно спремају за дотичну службу у отаџбини – морају одслужити у војсци по 5 месеци, иначе не могу добити службу. Па од тога се не изузимају ни богослови! Ми нисмо позвани да дајемо своје мњење о томе у опште; али находимо, да би бар богослови требали од тога да су изузети. То је не само потребно него и преко нужно – с обзиром на саму службу за коју се спремамо. /.../ Пре свега та законска одредба, по којој и богослови морају проћи кроз касарну, *коси се у начелу са канонима и духом св. Цркве и са досадањом практиком црквеном у поступању са клиром* – са практиком која је историјски освештана. Према канонима, *свештенику се одузима право чинодејства, ако пролије крв човека*. У војеној служби клирици долазе у такве прилике да могу учинити и убиство, као н. пр. на стражи, при чувању осуђеника итд. Тиме је већ спречена могућност рукоположења; и тако младић који се 12 година школовао и за свештенички чин спремио – не може да га добије, и *остаје готово без ухљебија!* /.../ А и у другим државама, у целом хришћанском свету нигде богослов није и народни, него само Христов војник. Међу тим (SIC) зна се да је у одсудном часу по отаџбину свагда и српски свештеник био на бранику њеном, и то онако како се то само од патриоте пожелети може! /.../ Свети Синоде! Ми смо убеђени да ћеш Ти увидети потпуну умесност ових наших навода. И на основу тога, усуђујемо се да Те учтиво замолимо, да се заузмеш код народне

Скупштине: да се богослови ослободе од војничке дужности, која им по закону предстоји. – То захтевају интереси српске, интереси хришћанске цркве, о којима ми морамо водити рачуна“. [14, МПС-Ц, 1884, III, 19]⁴²

Митрополит је петицију проследио Министарству просвете и црквених дела, а оно је даље писало надлежнима подржавајући захтев богослова: „/.../ служење у војсци патриотска је обвеза (SIC) и законом је прописана дужност. Но пошто се ученици богословије за све време школског учења упражњавају у војном вежбању; пошто они као будући свештеници према црквеним канонима дужни су чувати се од проливања људске крви у сваком случају, па ма иначе оправданом; и најзад, пошто би вршењем војне дужности богослови долазили у прилике, које би биле супротне са оним како су они дотле васпитавани и за шта су спремани, држим да би за ученике богословије ваљало учинити изузеће у војном законодавству односно њиховог служења у војсци. /.../ Поврх овога могао би се по свршетку учења у богословији оставити извештај број година (на пр. 5 година), после ког рока, ако богослов не ступи у свештени чин, дужан буде одслужити у војсци време, које је за остале грађане или ученике прописано“. [14, МПС-Ц, 1884, III, 19]

Власти нису удовољиле овим захтевима, па су сличне молбе периодично понављане у годинама које долазе. О драматичности ситуације сведочи преписка која је деценију касније вођена непосредно између митрополита и министра војске, што није било уобичајено и било је мимо прописа, јер је митрополит могао да се обраћа властима само преко свог 'ресорног' министра просвете и црквених дела.⁴³ У одговору министра војног од 25. јануара 1893. године он поглавару Православне цркве у Србији износи да упркос доброј вољи не може искушенике за монашки ред ослободити служења у кадру. [14, МПС-Ц, 1894, IV, 79]

Но друга страна није губила веру у успех, па је тако 30. децембра 1893. године отишао допис министру просвете којим митрополит Михаило изражава забринутост у име Архијерејског сабора како ће се очувати српске задужбине и споменици старине. Број монаха се смањио толико да у манастирима најчешће обитава тек по један калуђер, или су сасвим пусти.⁴⁴ Због тога је молио надлежне да се искушеници ослободе војске „јер који год искушеник оде у војску, он се више не враћа у манастир“. Искушеника готово да и нема из Србије, оно мало што их је по манастирима долази из Аустро-Угарске и Турске. „С' тога опет понављамо молбу сабора, да кад се јави који младић и изјави жељу да се у манастирима

спреми за монашки чин, да се ови ослободе од служења у војсци, те да на тај начин порадимо и добијемо спремна и одана монашком животу лица, која ће чувати ове свете задужбине манастире српске јер десет петнаест искушеника неће увећати војену снагу Србије, а подмириће другу потребу народне цркве.“ [14, МПс-Ц, 1894, IV, 79]⁴⁵

Министар војске, ђенерал Милован Павловић, писао је министру просвете и црквених дела 23. октобра 1894. године да је наредио свим подручним командама поступак око регрутовања „искушеника – приправника за калуђере“. Они ће се убудуће третирали као ђаци средњих школа, па ће тако служити стални кадар од пет месеци. Али да би регрутне комисије знале кога имају пред собом, тражи да старешине манастира издају искушеницима одговарајућа уверења. [14, МПс-Ц, 1894, IV, 79] Митрополит Михаило је на ово заблагодарио писмом од 23. децембра, из кога сазнајемо да је власт на све мислила: искушеници који се не би по одслужењу скраћеног ђачког рока вратили у манастир мораће да дослуже кадар онолико колико би га иначе служили да нису сврстани у ђаке. [14, МПс-Ц, 1894, IV, 79]

Године 1901. донет је нови *Закон о устројству војске* који није предвидео за свештенство и монаштво ни потпуно ослобађање од служења нити служење без оружја. Кандидати за свештенички односно монашки чин били су дужни да пре свог рукоположења одслуже пуни рок службе у касарни под оружјем. Према сачуваним документима Православна црква покушавала је у неким случајевима да изигра ову одредбу у корист својих припадника. Поводом једног таквог случаја развила се полемичка преписка између војних и црквених власти. Најпре је министар војни 28. јануара 1906. године писао министру просвете и црквених дела жалећи се на поступак клера: „Поводом тога, што се Духовне власти не придржавају прописа из става петог члана 11. Закона о устројству војске, већ поједине манастирске искушенике замонаше пре него су ови своју обавезу у кадру испунили, са чиме се долази до тога или да се поменути законски пропис изигра – што не сме бити – или да противно црквеним канонима као монаси ступе у кадар на одслужење своје обавезе законом прописане, -Министар војни 22. децембра 1901. године Ф/А Н: 9521. имао је част умолити Господина Министра просвете и црквених послова за надлежан корак, те да Његово Високопреосвештенство Господин Митрополит изда наредбу своме подручју: да се манастирским искушеницима у будуће не даје монашки чин пре, но што ови своју обавезу у кадру испуне. Па поред свега тога, ипак је под

5. јуном 1905. године једанаесто-месечни искушеник манастира Боговађа, Василије Лазаревић, рукоположен за монаха пре, но што је своју обавезу у кадру испунио, јер је регрутован 11. септембра 1905. године. /.../ Према свему овоме, а позван на правилно вршење свију законских прописа, ја немам пута и начина нити законског ослонца, по коме би регрута Василија, сада монаха Висаријона, од службе у кадру могао ослободити. /.../“ [14, МПС-Ц, 1906, V, 23]

Митрополит Димитрије поводом овога одговорио је свом надређеном министру инсистирајући да се калуђери ослободе војне обавезе: „Већ самим тим што је гоњење да у војсци служи као световњак, његов чин који је према канонима неприкосновен, изгубио је у његовим и у народним очима сваку вредност. Међутим, монаси су нашој народној цркви потребни, колико ради манастира у земљи, толико и ради народне мисије у нашим неослобођеним провинцијама. /.../ Због свега овога молимо Вас Господине Министре: прво, да се за сада млади калуђери на које је дошао ред, поштеде од терања у војену службу, и друго, да за касније настанете, да се учине измене у војеном закону, који је и онако за црквене људе *без споразума са црквеним представницима донесен*, ако се установе наше вере у нашој земљи поштују, друкчије не сме да буде“. [14, МПС-Ц, 1906, V, 23]

Митрополит је и касније виšekратно писао министру понављајући предлог да се покрене измена закона како би калуђери и богослови служили војску ван строја као болничари, економии и административци. [14, МПС-Ц, 1906, V, 23; 1909, XIV, 10] Војне власти оглушавале су се о све предлоге Синода и митрополита, па је дотле дошло да су *стражарно спровеле монаха Дамаскина сабрата манастира Каленић на одслужење кадра*. Због овога је митрополит Димитрије писмом од 2. јуна 1906. године упутио протест министру војном: „Ми протествујемо против оваквог поступања са монасима и њиховог лишења чина, који су од цркве добили, и који је неприкосновен и у државама иноверним. Да би се избегла поруга против наше вере, молимо Вас да наредите, да се монах Дамаскин остави на миру, и да се у монахе у опште не дира, док се за њих у закону не донесе нарочита одредба“. [14, МПС-Ц, 1906, V, 23]⁴⁶ На ово је одговорио министар војни ђенерал Радомир Путник, пишући преко министра просвете и црквених послова, да док постоји законска одредба која обавезује кандидате за монаштво да пре замонашења одслужи војни рок он нема начина да способног регрута ослободи службе. [14, МПС-Ц, 1906, V, 23]

Молби Православне цркве донекле је удовољено тек решењима министра војног од 1. јула 1906. и 3. децембра 1909. године којима је прописано да се регрути који се замонаше пре регрутовања упућују на одслужење рока у болнице где ће служити у калуђерској ризи, а да исто важи и за богослове и манастирске искушенике: „Нема потребе да се ове одредбе уносе у закон о устројству војске, пошто се то регулише правилом о рекрутовању, на које се и односе ова наређења“. [14, МПс-Ц, 1909, XIV, 10]

То што је војни врх одбио идеју о промени закона, већ је предмет регулисао уредбама о регрутовању, показује да власти ову гаранцију за клер нису хтеле да уграде у законски већ у подзаконски акт, који се новим министровим потезом пера могао лакше укинути за разлику од сложенијег поступка измене закона у скупштини.

7.

Прогони Хришћанске заједнице назарена због одбијања служења војног рока под оружјем

Хришћанска заједница назарена или „нововерци“, како су их понекад називали, представља занимљиву појаву у друштвеном и религиозном животу Србије и српског народа на крају 19. и почетку 20. века. По свом учењу она спада у ред протестантских заједница чије су главне догматске тачке које их разликују од осталих биле: одбијање убиства и сходно томе одбијање војне службе под оружјем; одбацивање било какве заклетве и било каквог учешћа у суђењу као сведок, судија или поротник. У овоме су назарени показивали завидну истрајност и наилазили у свим државама на репресију. Оно што их чини сличним са другим реформисаним црквама јесте одбијање идолатрије иконама и крсту, одсуство професионалног (наменски школованог и плаћеног) свештенства, окупљање по кућама и читање јеванђеља уз певање побожних песама, недогматско тумачење Библије, неприхватање култа светаца и Мајке Божије, те сходно томе слављење само недеље. Од прехрамбених навика најважније су избегавање меса (не и обавезно вегетаријанство) и строга забрана алкохола и дувана. Назарени су од светих тајни прихватили само две: крштење потапањем у воду, и то искључиво одраслих људи; причешће – али другачије од оног који се обавља у великим црквама.

Но, ипак најважније код назарена било је одбијање оружја, а самим тим бојкот служења војске под оружјем. Важно је напоменути да су се они одазивали позиву за служење кадра, али би првом приликом, када би им било пружено оружје, одбијали да га приме и њиме рукују позивајући се на своја верска уверења. Због тадашњег непризнавања „приговора савести“ били су сурово осуђивани, неки и по више пута, на дугогодишње затворе. Велику већину њих то није поколебало у вери.

Назаренство је настало у протестантској средини Швајцарске 1830. године и проширило се на друге земље како протестантске

тако католичке, да би убрзо стигло у Аустро-Угарску. Због радикално пацифистичког става назарени су били затварани и онемогућавани у Двојној монархији. Назаренство се ширило међу свим народностима јужне Угарске, али *највише међу Србима*. [2; 15; 16; 60, стр. 205-221] Најкасније 1872. године назаренство је прешло Саву и појавило се у Обреновцу. Први документовани помен налазимо у писму које је Илија Марковић, поштар из Обреновца, упутио митрополиту Михаилу. [63, стр. 13-14] Убрзо почиње голгота ових ревнитеља вере који су се упркос прогонима проширили у многим варошима и селима Србије. „Секта“ назарена није била од стране државе призната вероисповест, а својим је учењем наводила припаднике на неизвршавање неких грађанских дужности, међу којима је као најопасније оцењено одбијање служења војске под оружјем, а потом и одбијање полагања заклетве. Православна јерархија вешто се закачила за ово и непрестано је писала доставе присиљавајући државне органе да оштро поступају са назаренима које су видели као конкуренте у борби за људске душе.

Казнителни законик из 1860. године, који је са мањим изменама важио у читавом периоду који разматрамо, прописао је параграфом 102 казну до годину дана затвора за лице које би војника или грађанина који је у војску позван наговарало да се не одазове или да откаже послушност претпостављенима. [46, стр. 219]⁴⁷

Оно што је највише сметало цркви и држави код назарена био је њихов изражени пацифистички став и космополитизам који је толико одударао од српског национализма. Први податак о одбијању назарена да учествују у рату везан је за 1876. годину. Митрополит Михаило у једном каснијем меморандуму упућеном влади подсећа: „Дана 20. јуна 1876. године објавила је Србија Турској рат за ослобођење подјармљене браће и поведе борбу са петвековним непријатељем. И у овој прилици назарени одрекоше послушност војним властима, за што буду осуђени на смрт, али помиловањем владаочевим осуда ова претвори се у вечиту робију. Оштрина војних закона и живо надзирање духовне власти саломише назарене и ови се прикрише, очекујући поново подесно време за ширење своје опасне и по Српство и православље штетне науке“. [63, стр. 18-19]

Дакле, кључно за прогон назарена било је ненационално односно изворно хришћанско становиште о братству свих људи ма које вере, етничког и друштвеног порекла и стања они били, као и став о активном непротивљењу злу, у шта спада одбијање оружја и учешћа у било ком рату. Назаренство се упркос препрекама доста проширило, и то највише по малим варошима и на селу, међу

занатлијама, ситним трговцима и сељацима. За назарене у Србији чуо је и Толстој који је у Русији проповедао и ширио слично учење. [67, стр. 217]

Сопственим живим примером „нововерци“ преотимали су терен српској цркви међу пословично верски равнодушним становништвом. Стога не чуди тактика да се против назарена не боре само проповедима у храмовима, писањем у својим часописима и брошурама, већ непосредним хушкањем народа против малобројних назарена и сталним притисцима на власт и захтевима да се поштри курс према овој заједници. Судови су за неповиновање војној обавези припаднике назаренске вере кажњавали изузетно строго.

Највише колективно тело Православне цркве више пута је решавало питање назарена. Први такав документ са потписом митрополита Михаила је од 17. септембра 1891. године. У њему се каже да је на подстицај главног одбора свештеничког удружења Архијерејски сабор констатовао да „назаренска секта распростире науку, која нема никаквог хришћанског основа, јер пориче прописе једне свете, саборне и апостолске цркве, одбацује црквене обреде, које је св. Христова црква освештала; *одриче покорност државним властима*, омаловажава свештенство и његову свештенорадњу и у опште руши све основице како религиозно моралне тако и црквено државне. /.../“ Стога Сабор моли министра унутрашњих дела да поштри наредбу подручним властима против „ове секте, која је као прозелитизам, *противна земаљским законима*, а по своме учењу опасна и за цркву и за државу“. [14, МПС-Ц, 1902, I, 54]

Министар просвете и црквених дела спровео је овај акт министру унутрашњих дела, а овај му је одговорио како је упутно распис полицијским властима против назарена. Међутим, митрополит Михаило писао је поново ресорном министру 16. јануара 1893. године на исту тему незадовољан радом полиције. Поново се обратио министру просвете и две године касније, што сведочи да није био задовољан количином репресије и њеним учинком: „Опака секта назоренска (SIC), коју зову нова вера, поче се ширити по Србији. /.../ Она се из Аустрије најпре појавила у Обреновцу, где се множило од 3–4 лица, сада их има тамо око 30 лица, где је Назоренима место за главне скупове. Отуда се шире сектанти, те их има сада у Крагујевцу, Аранђеловцу, Јагодини, Параћину, у Београду и по селима налази се по које лице а од скоро се јавише у Зајечару и околини. Скоро су у Крагујевцу предали првостепеном суду двојицу, па је суд једнога упорнога казнио са 15 дана затвора“. [14, МПС-Ц, 1902, I, 54]

Удовољавајући митрополиту министар унутрашњих дела расписао је 28. фебруара 1895. године акт подручним властима да, како свештенство само није у стању да се избори са сектом назарена, то и полиција треба да се укључи у акцију сузбијања овог зла. Министар расписом наређује свим начелницима округа да „сазнају и попишу сва лица, која се сада сматрају као ’назарени’ или ’нововерци’, па да их непрестано и озбиљно прате у њиховом кретању, састајању са другим лицима, и тако да их на самим делима хватају и спречавају свако њихово предузеће у томе погледу“. [14, МПС-Ц, 1902, I, 54]

И потоњи митрополити обраћали су се властима са истим захтевима и сличним образложењима, међутим митрополит Инокентије пишући министру просвете 28. јануара 1902. године додаје дотадашњим оптужбама још и непријатељску делатност у страниј служби: „Како ’назаренство’ по својим начелима одриче основе православне хришћанске вере и цркве која је призната Уставом као државна вера; како оно подрива и одриче све главне и потребне услове за опстанак и развитак једне државе, како: *зобрађује својим вернима да иду у војску и носе оружје* и т.д. и како оно *одриче идеју народности*, па не признаје и поједине обичаје специјално нашега народа, као славу */.../ те служе више туђим политичким смеровима и убијају војнички и ратоборни дух у нашем народу*“. [14, МПС-Ц, 1902, I, 54]⁴⁸

Колико је било осуђених због назаренства, и то не само због одбијања оружја већ и због саме припадности овој непризнатој вери, нема домаћих документарних података. Према једном угарском извештају из 1891. године, у Србији је у затворима било 80 назарена. Квекери су 1894. године обавестили светску јавност да је извесни Аврам Глишовић, назарен из варошице Рудник, осуђен од стране војног суда због одбијања оружја на 10 година затвора. [2, стр. 112] Да је дошло до заоштравања према назаренима, са знајемо и из тумачења једне судске пресуде. Наиме, неки Младен и Вукадин су 1910. године били оптужени за наговарање појединаца да из православне вере пређу у назаренство. Тиме су починили кривицу по параграфу 207 Кривичног законика. Како су били повратници у чињењу истог кривичног дела, то су строжије осуђени – сваки на по две године затвора. (Један од оптужених није хтео да прими пушку у рату против Бугарске 1885. године, а други није хтео да положи заклетву пред судом.) Апелација је одобрила првостепену пресуду, а Касаација је поништила нашавши да није правилно оквалификовано дело, јер се не ради о деликту хуљења вере, већ је примеренији у међувремену донет нови

параграф 102 који је санкционисао *тајно удруживање које има за циљ ометање извршења закона*. Апелација је остала при својој првобитној пресуди налазећи да назарени нису тајно друштво јер не врше обреде тајно и не крију своје постојање. Значајно је што је Апелациони суд утврдио да се *назарени не служе незаконитим средствима*. Одлучујући по други пут и обавезујуће, Касациони суд је 17. августа 1910. године пресудио да су назарени *тајно друштво* које подлеже под параграф 102 и одрезао казну за Младена и Вукадина од по три месеца затвора. [13, стр. 67-69]⁴⁹

Србија је ушла у дугогодишњи период ратова 1912. године удруженим нападом са својим савезницима на Отоманску империју. О томе какво је било држање назарена у тим догађајима постоје веома оскудни подаци. Током Првог светског рата неки назарени били су вољни да служе на неборбеним задацима док су други сурово кажњавани мучењима, робијом и чак стрељањем. Некима је допуштано да буду кувари, болничари, курири и слично. Слично је било и на супротној страни, назарени у Аустро-Угарској војсци су различито пролазили: неки су служили на неборбеним положајима, па су чак и одликовани док су други робијали по затворима, а неки су и умрли опирући се ношењу оружја. [15, стр. 56]⁵⁰

Од докумената пронашли смо она везана за случај Радосава Радојчића, опанчара из Аранђеловца. Поводом овог случаја министру војном обратио се његов отац Стеван писмом од 4. августа 1913. године. Он у њему опорим речима оптужује Максима Теофановића и још неколико особа да проповедају „нововерску погану веру“ за коју су успели задобити велики број грађана, међу којима и његовог сина. „Овог мог сина позвала је пре 20 дана Врховна Команда као привремено неспособног и нашавши да је способан упутила га у Команду. Кад му је Команда понудила оружје, он је то одбио и није се хтео покорити војеном закону услед чега је од стране војеног суда осуђен на 15 година робије. Господине Министре ови зликовци и проповедници те несрећне вере, једини су узрок и повод што је мој син одрекао послушност војеном закону и што је осуђен 15 година робије. /.../ зато вас учтиво молим, да се сви ови зликовци одмах притворе и спроведу суду на осуду, а по издржању казне нека их протерају у ту Ново-верску државу ако иста постоји гди на овоме свету у шта ја сумњам“. [14, МУД-П, 1913, XIV, 141]

Молилац се наведеним писмом по други пут обраћао министру војном, јер му је још 22. јула писао по истом предмету. Сачуван је извештај Начелства среза Јасеничког у Аранђеловцу којим подробно извештава Начелство округа Крагујевачког да

су 25. септембра 1913. године оптужени и спроведени Првостепеном суду нововерци Максим Теофановић, абација, Радоје Теофановић, абација, Јоца Стевић, опанчар, Радосав Станковић, калфа абацијски, Сава Лалић, бојација, Лука Прековић, обућар, Аћим Николић, абација, Живота Петровић и Миленко Теофановић, абације – сви из Аранђеловца, и то за дело из параграфа 102 Кривичног законика, јер окривљени признају да исповедају своју веру противну државном уређењу „чији се принципи противе јасним одредбама зак. јер они игноришу зак. установу брака, верске обреде српске православне цркве и др. а тиме шире неморал у друштву. Све оне, који невенчано живе покажњавао сам, а женске које су стране поданице напустиле су Србију пре него што би их власт прогнала. На основу § 326 каз. зак. донео сам наредбу у интересу реда, заштите вере и морала, да се ова лица не смеју скупљати у њихову богомољу и њихове скупове сузбио сам, но они се крију по приват. кућама. Ово је требало раније сузбијати, па сада би власт имала мање послова и не би јој дрско демонстрирали. Из овог извештаја, изволеће Начелство уверити се, да сам учинио све што ми налаже дужност у границама позитивних закона“. [14, МУД-П, 1913, XIV, 141]

Из изнетог се може закључити да су назарени у Аранђеловцу имали посебну „зборницу“, како они називају своја места за окупљање, да их је било прилично и да су сви долазили из редова градских занатлија.⁵¹

Стеван Радојчић, „земљоделац из Аранђеловца“, био је упоран, па је добио пријем код министра војног пуковника Душана Стефановића. У разговору са министром оптужио је поименце Миленка Јеремића, опанчара, Максима Теофановића, Радојицу Теофановића, Мику Теофановића и Радоја Теофановића, сви по занимању абације, да су нововерци „који одвраћају од вере и војске и због чега су његов син Радисав Радојчић, Живојин Живановић и многи други осуђени по 15 година робије“. [14, МУД-П, 1914, XIV, 75]

Министар полиције ургирао је окружним и среским властима да кажњавају назарене. Начелник среза Јасеничког известио је Начелство округа Крагујевац дописом од 15. априла 1914. године да су претходног дана сви тамошњи назарени са иследним материјалима спроведени Првостепеном суду у Крагујевцу за дело из параграфа 102. Наведене су три оптужене особе: Драгутин Матић, опанчар, који се тренутно као војник сталног кадра налази у војном затвору у Крагујевцу, Радојка невенчана жена Аћима Николића, абације, која се због скорашњег порођаја према лекарском уверењу није могла спровести суду и Ковинке, невенчана жена

Радојице Теофановића абације, која је отишла код свог мужа који је побегао из Србије да би избегао војну обавезу и тренутно живи у Черовићу у Аустро-Угарској. [14, МУД-П, 1914, XIV, 75] У овом документу, како се види, наилазимо на име још једног назарена који је због приговора савести био у затвору. Њихов број морао је бити већи, али због недостатка архивских докумената војних судова он се не може поуздано утврдити.

Занимљиво да је Ђоко Слијепчевић, који у свом делу изразито негативно карактерише назарене и назаренство, сматрао да је из ове појаве било ипак нечег доброг, јер су „јеретици“ били претече српског религиозног буђења: „Назаренство, фанатична вера малих људи, било је један од облика протеста против нерелигиозног животног стила, који се изграђивао у Србији. Оно је, и поред напаканог схватања и тумачења, популарисало Св. писмо у народним масама, које га нису дотле читале. Кроз читање Св. писма многи су се вратили цркви и то они код којих је била здрава народна душа и будна национална свест. Таквих је, изгледа, било и међу назаренима, који су почели све више да напуштају назаренске заблуде, али су неговали у себи разбуђену религиозну жудњу. /.../ Овде се ради о првим замецима богомољачког покрета, који је поникао у Србији. /.../“ [63, стр. 61-62]⁵²

Хришћанска заједница назарена односно њени верници придржавајући се својих догми и уверења одбијали су заклетву и оружје, те сходно томе нису желели служити војни рок под оружјем нити учествовати у било каквом рату да не би починили убиство. У Краљевини Србији назарени су због противљења оружју били кажњавани дугогодишњим казнама. Недостатак архивских извора онемогућује нам да стекнемо шири увид у репресију која је вршена над назаренима како у мирним тако у ратним годинама. Ипак, са поузданошћу се може тврдити да су назарени били најобесправљенија верска заједница у Србији онога доба.⁵³

8. Закључак

Развијајући оружану силу, Краљевина Србија је прихватала одређене узоре и утицаје из иностранства. Тако је било и на пољу права. Почеле су се уводити норме међународног ратног права, за шта је најзаслужнији професор Велике школе Глигорије Гершић који је низом чланака у *Ратнику* афирмисао ове принципе. Утолико је значајнији његов пионирски подухват јер је настао у времену пре доношења прве Хашке конвенције о правилима ратовања на копну 1899. године. И Краљевина Србија је учествовала на овој конференцији и налазила се у првом кругу њених потписника. Иако цивил, професор Гершић је писао за војни часопис и износио је своје погледе на потребу прихватања и поштовања међународног ратног права. Овај учени правник први је у Србији заговарао савремени принцип примата међународног законодавства над националним.

Први војни кривични законик из 1864. године био је готово преписан из француског војног кривичног закона (*Code de justice militaire*), са одређеним прилагођавањима домаћим условима. За њега је најзаслужнији тадашњи министар војске Србије, француски официр Иполит Монден. У студији се показује да су у домаћем Војнокривичном закону и Закону о поступку војних судова из 1901. године обилато преузимани страни утицаји, и то како из Русије тако из Немачке, Француске и других земаља. Законима из 1901. године задржан је принцип формалног доказивања кривице, иако је он већ у оно време био углавном напуштен не само у западноевропској пракси већ и у Русији, а задржан у војном правосуђу Аустроугарске монархије. Више питања заокупљало је пажњу стручне јавности: састав судског већа (бројчани однос правника и поротника-правних лаика); право на браниоца, а посебно да ли постоји право на цивилног браниоца (адвоката);

јавност (отвореност) суђења; организација војних судова и са овим у вези да ли треба издвојити посебан суд само за офицере, што је коначно и прихваћено.

Закони из 1901. године представљали су у правном смислу напредак у односу на претходни закон донет 1864. године. Нови закони остали су на снази током ратова 1912–1913. и 1914–1918. године. Замењени су тек у Краљевини СХС.

Такође, увођењем војне обавезе у сталном кадру од 1883. године, појавио се проблем свештеничког односно калуђерског служења војног рока. Српска православна црква дуго се противила томе да њено свештенство и монаштво подлеже обавези служења под оружјем, већ је тражила за своје клирике изузетак у цивилном (без оружја) служењу. Захтев је темељила на неспојивости чина убиства са свештеним односно калуђерским положајем, а који би могли починити њени припадници доведени стицајем околности током служења војног рока и у рату. Војне власти нису хтеле удовољити овим захтевима, иако је у неким европским земљама, па и у окружењу (нпр. Бугарска), овако нешто већ у оно време постојало.

Хришћанска заједница назарена одупирала се такође томе да њени припадници служе војску као борци односно наоружани, јер се то косило са учењем ове верске заједнице. Међутим, у овом случају православна хијерархија није се са њима солидарисала, већ је и сама учествовала у прогону и денунцирању ових малобројних, али упорних ревнитеља вере у Србији током 19. и почетком 20. века.

Као ограничавајући фактор овог истраживања испречио се недостатак примарних извора односно докумената из судске праксе који би показали каква је била казнена политика војних судова у доратном и ратном периоду од 1912. до 1918. године.

Ова студија представља део пројекта *Војска у Србији на прелазу векова (кроз часопис „Ратник“ 1879–1906)* који је аутор урадио у Институту за стратегијска истраживања у Београду током претходних година.

9.

Напомене

1. Гершић је рођен 1842. године у Белој Цркви, а умро је 1918. године у Београду. Студирао је право у Бечу и Пешти. Од 1866. био је професор римског и међународног права на Великој школи, али већ следеће године бива отпуштен због учешћа на скупштини Уједињене омладине српске. После смрти кнеза Михаила 1868. године поново постаје професор на Великој школи. Био је саветник владе у питањима међународног права за време српско-турских ратова 1876–1878. године. До 1880. припадао је Либералној, потом краће време Напредној, да би од оснивања био један од првака Народне радикалне странке (НРС). Због Тимочке буне 1883. године изведен је пред Преки суд као члан Главног одбора НРС, али је ослобођен. Суделовао је у изради устава 1888. године као главни стручњак НРС. Више пута био је министар правде. Један је од најплоднијих правних писаца и публициста код нас. Први је у нашој стручној јавности заступао становиште да су, супротно тада преовлађујућим ставовима, међународни правни прописи важнији од националних. Сматрао је да категорија апсолутне суверености држава не може служити као основа на којој би се градио међународни поредак. Главна Гершићева дела су: *Данашње ратно право. За српску војску, а поглавито за питомце вишега курса Војне академије*, Београд 1882; *Поглед на неке новије појаве на пољу ратног права*, Београд 1893. године (*Народна енциклопедија Српско-Хрватско-Словеначка*, 1, Загреб б. г., 718-719; *Српски биографски речник*, 2, Нови Сад 2006, 677-679.) О Гершићу је писао Ненад Ж. Петровић, „Полемике око међународног ратног права у часопису *Ратник* крајем XIX века“, *Војноисторијски гласник*, 1, Београд 2013, 181-199. [59]
2. Мада је аутор у тексту најавио да ће примену односно непримену ратног права анализирати и на руско-турском и

српско-турском рату 1876–1878. године, он ове анализе није дао. У завршници текста неодређеним изразима пролонгирао је свој научни допринос на ову тему: „Другом приликом ћемо у засебноме чланку проговорити још о неким моментима упоредно и у свези са прегледом примене ратнога права у последњој источној војни, а посебице у српско-турскоме и руско-турскоме рату“. [22, стр. 636] У истом годишту часописа објављен је један полемички текст који оповргава командну одговорност за ратне злочине према муслиманским цивилима које је народна војска починила при уласку у Врање 19/31. јануара 1878. године. [61] Текст је био одговор на мемоарске податке. [40] О овој полемици писао је Ненад Ж. Петровић, „Неколико војно-литерарних извора за историју ослобођења и припајања Врања и околине Србији 1878. године“, *Војноисторијски гласник*, 2, Београд 2011, 138-159. [57]

3. Много пре писаног међународног ратног права постојало је и поштовало се у завидној мери неписано право. О томе сведочи и гроф Толстој у свом најпознатијем роману „Рат и мир“. Обе зарађене стране, како описује овај великан пера, држала су се хуманости у односу према противнику у највећој мери. Описујући епизоду са паљевинама у Москви које су изазивали Руси који су остали у престоници, аутор описује како се племић Пјер Безухов потукао са једним француским војником желећи да одбрани непознату даму којој је овај стргнуо огрлицу са врата. У том тренутку наилази француска патрола и хапси га, Безухов одбија да открије свој идентитет и захтева да према њему поступају као према ратном заробљенику, а француски официр му доводи преводиоца како би га саслушао. (Безухов, који је као и целокупно руско племство перфектно говорио француски, претварао се да овај језик не зна.) Французи га не муче, како би изнудили признање о његовом идентитету, не кажњавају га што се потукао са њиховим војником, већ га спроводе у заробљеништво. Он са групом Руса, што војника што цивила, проборави читав месец дана под стражом у једној бараци, све време док је Москва била под окупацијом. Услови су подношљиви, затвореници добијају храну исту као и њихови чувари, нико их не малтретира, не понижава, чак се спријатеље са француским војницима. Коначно, француској армади не пада на памет да поубија све ове и друге затворенике пре него крену да напуштају Русију; они их поведу са собом и заједнички се злопате на исцрпљујућим маршевима по снегу, једу заклане коње. Током повлачења руска војска у једном препадну ослобађа Безухова и његове другове. Слично ће се понашати Руси према предатим и заробљеним Французима. [66, стр. 444 и даље] Без обзира на то што је реч о роману, он је био утемељен на чињеницама.

4. Тако се кнез Милан Обреновић прокламацијама обраћао народу објављујући улазак Србије у рат против Отоманског царства 1876. и 1877. године. Србија са још три балканске државе упутила је ултиматум са захтевима Отоманској влади 1912. године, после чега је уследио рат. Обичај директног објављивања рата ипак није још потпуно нестао до почетка двадесетог века: Аустро-Угарска је после ултиматума објавила рат Србији телеграмом 28. јула 1914. године.
5. Описујући и објашњавајући зашто је руско племство, интелигенција и уопште богатији свет напустио Москву 1812. године, Толстој каже да то нису учинили у страху од непријатеља – знали су да им окупатор неће наудити. Наполеон је желео да види бољаре како га поздрављају, а он им „предаје“ власт и уводи реформе по узору на Француску револуцију. Високо друштво је ионако потпуно било прожето француском културом. Управо су радници, слуге, нижи слојеви и великоварошка светина остали у Москви и кренули да је здушно пљачкају и пале пре, током и после окупације! У овоме су им се придружили и француски војници, видевши велики број напуштених богаташких кућа. Није окупатор спалио Москву, он је настојао да спречи паљевине, већ руски олош који је остао у граду. Руско високо друштво није могло нити хтело да поднесе понижење што ће морати да се покори освајачу и да живи под његовом влашћу, па је зато напустило Москву, а не из страха по своју личну и имовинску безбедност! [66, стр. 365 и даље]
6. Гершић наводи као оправдани изузетак од овога „општенородни устанак“ (*leveé en masse*) када окупатор треба да призна, ма она била без формалних обележја, устаничкој маси статус зарађене стране. Исто важи, према Бриселској декларацији, и за становништво неког још незаузетог земљишта које се при најезди непријатељске војске самоиницијативно лати оружја да би се одупрло, немајући времена да се униформише или се обележи на било какав начин и организује. И таквој борбеној маси се признаје статус зарађене стране. [22, стр. 394-396; стр. 495-513] Из овога уочавамо идеалистичку концепцију Гершића – сасвим у духу времена у којем су живели и он и творци оваквих декларација. Коначно, остаје практично питање: чиме се мери да је устанак општенородни, ко утврђује количину побуњених цивила која је довољна за признање статуса зарађене стране? То логично мора бити остављено доброј вољи нападача односно окупатора, а јасно је како ће он пресудити. О томе се немачки генерал фон Молтке у писму професору Блунчлију, о чему ћемо подробније писати, овако изјаснио: „Ниједан

на памет (SIC) изучени параграф неће убедити војника /.../ да он сматра за правилног противника неорганизоване становнике, који се из добровољне побуде лате оружја и животу му прете сваког тренутка дању и ноћу“. (7, 120)

7. Секвестар је привремена забрана располагања нечијим добрима, стављање нечијег добра под забрану располагања.
8. Гершић закључује да је пруска сила у поседнутим деловима Француске поступала у складу са међународним ратним правом и да није претеривала у одузимању добара од становништва. Реквизиције су или плаћане готовим новцем или издавањем признаница. О реквизицијама које је пруска војска узимала у Француској *Ратник* је већ писао, преносећи текстове страних војних часописа: реквизиција је наређивана општинама под претњом да ће, уколико се не обави према плану, насилно бити одузето четвороструко. [6, стр. 544-545]
9. Мишљење ауторитета по овом питању није било једнодушно. Поменути руски теоретичар Мартенс бранио је став да окупатор има право да регрутује у своју војску становништво запоседнуте области. [22, стр. 618, нап. 2] Овакав случај десио се током Првог светског рата, када је бугарска окупациона сила покушала да изврши мобилизацију у своју војску становништва југа Србије, што је довело до устанка у Топлици, фебруара 1917. године.
10. Од овога донекле одудара успомена једног француског ратног заробљеника („Зуава“) код Седана, који описује да су првих дана били интернирани на једно полуострво, где су добијали мало хлеба, а воду пили из реке којом су плутали лешеве. Убрзо су пребачени у Немачку у заробљеништво. Од „големих мука“ којима је присуствовао наводи пример: немачки официр је наредио неком француском официру да сјаше са коња, одузео му га и одјахао даље. Као коментар приређивач овог одломка каже: „Писац је може бити своје непогоде прецрним бојама нацртао, јер огорчен страшним и нечувеним поразом код Седана, све му се је у огромнијој невољи представљало, што је у положају заробљеника неизбежно“. [10, стр. 396.] („Зуав“ – назив за Арапина припадника француске колонијалне пешадије у Алжиру.)
11. Према међународном ратном праву, официр који задавши часну реч да неће побећи то ипак учини, у случају да поново буде заробљен, *губи сва права и привилегије ратног заробљеника*. Један занимљив чланак из *Ратника* доказује како извесни генерал Дикро није погазио задату реч јер се њоме обавезао да неће побећи 'само' током транспортовања његових трупа у

Немачку. Стигавши тамо, стављен је под стражу, а обавеза је престала да важи, па је генерал 'легитимно' побегао, вратио се у опседнути Париз и учествовао у његовој одбрани. Бојећи се да ће Немци при капитулацији Париза захтевати да им Дикро буде предат, генерал Виноа га је наговарао да побегне балонном. Дикро је ово одбио, па је писао немачком генералу Молткеу да се образује војни суд коме ће он приступити како би му судили због кршења задате официрске речи. Молтке му је одговорио да ће то учинити кад за то дође време. Када је по угушивању Комуна Дикро био заробљен у Паризу, канцелар Бизмарк га је пустио из заробљеништва наставши да није погазио дату реч! [4, стр. 548]

12. Граф Молтке је овде истицао како је погрешан пут да се најпре нешто параграфима пропише и тако на силу у живот уведе. Исправно је обрнуто: да се постепеним напретком цивилизације спонтано корак по корак доведе до развоја свести која ће ублажити ратне патње. Такође, он исправно уочава непостојање наддржавне (међународне) силе која би санкционисала државу која се огреши о прокламоване међународне принципе. Данас такву могућност поседује ОУН. Али о Молтковој тези да је рат добар, јер тобоже побуђује врлине код људи, не треба трошити речи!
13. Михаил Иванович Драгомиров (1830–1905), војни теоретичар и професор. У рату 1877–1878. године командовао је 14. пешадијском дивизијом, био је рањен у борбама око Шипке. Од 1879. године постављен је за начелника Генералштабне академије. У својим теоријским радовима придавао је највећу пажњу моралном фактору у војсци. Развијао је идеју Суворова да војника треба учити само ономе што је неопходно у борби, а не оптерећивати га бескорисним стројевим корацима и егзерцирањима. Према његовом мишљењу, код војника треба усадити свестан однос према испуњавању обавеза, потцртавао је лични пример који морају пружати официри. У рату вођеном 1859. године у Италији, био је посматрач на страни Италијана, па је у својим *Очерки австро-итало-француској војни посебно указивао на морал као основни елемент победе или пораза*. Написао је *Уџбеник тактике* који је двадесет година био основно учило на Генералштабној академији. Апсолутизовао је вољну страну човека као основни покретач у рату, што је у његовој теорији довело до супротстављања човека техници и потцењивања значаја новог оружја. [*Большая советская энциклопедия*, 8, Москва 1972, стр. 474; *Војна енциклопедија*, друго издање, 2, Београд 1971, стр. 531]

14. Показаћемо касније како генерал Драгомиров пада у контрадикторност када заступа супротну волунтаристичку тезу – да човек/војник може све само ако се не обазире на реалност. [9]
15. Идеју Лајбница како је *овај свет најбољи од свих могућих светова* карикатурално је критиковао Волтер у роману *Кандид*. Идеја немачког мислиоца је поједностављено исказана код Драгомирова. По филозофу: како је овај свет такав какав је створен од Господа, он по логици мора бити најбољи, јер га је Бог створио најбоље што уме, боље свакако није било могуће! По генералу: кад већ ратови постоје, они су нормални и у људској су природи, противприродан и перверзан био би стални мир. Међутим, ни Лајбниц нити Драгомиров нису живели у наше доба у којем би „вечити мир“ парадоксално могао бити остварен на огромном светском гробљу након општег нуклеарног рата.
16. Нажалост, није само Турцима био „обичај“ да скрнавe лешеве, већ су то чиниле и војске хришћанских земаља, а да се и данас, у модерно доба, када су наука и информисаност доступније него у 19. веку, исто дешава – не треба пуно доказивати.
17. Из овога се јасно види какав је концепт ратовања заговарао и спроводио на делу генерал Драгомиров. Кнез Андреј Болконски, размишљајући о хуманости у рату, иако је 1805. године рањен код Аустерлица и био лечен од стране француског санитета, а сам Наполеон му је при обиласку превијалишта 'честитао' ране, седам година касније код Бородине резигниран животом овако резонује: „Не треба никог заробљавати, него убијати и гинути! /.../ Кад не би било никакве великодушности у рату, ми бисмо ишли тек онда кад вреди ићи у сигурну смрт, као ово сад. Онда не би било рата због тога што је Павле Иванович увредио Михаила Иванича. /.../ Онда ти Вестфалци и Хесенци, које води Наполеон, не би пошли за њим у Русију, нити бисмо ми ишли у Аустрију и у Пруску да се бијемо ни сами не знајући зашто. Рат није љубазност, него најгаднији посао у животу, па то треба разумети, и не играти се рата“. [66, стр. 238]
18. Ликасов став би у пракси значио **прихватање неповредивости тадашњих граница** односно актуелног територијалног status-a quo. С обзиром на то да се радило о Французу, овакав став је био храбар у атмосфери реваншизма који је цвао у овој земљи после пораза од Пруске. Конкретно то би значило како би рат Француске ради поновног укључења Алзаса и Лорене у своје границе представљао **нелегитимну агресију**, а Немачка би у том случају водила **легитимни одбрамбени рат**. Пренето

на балканске прилике, значило би како ће сваки будући напад на Отоманску империју (као што је то био рат 1912–1913. године) под било каквим оправдањем и циљем бити **нелегитимна агресија**, те да у том случају Царевина води **легитиман одбрамбени рат**. У сваком случају, међународни суд који би само морално осудио нападача, а због недостатка наднационалне војне силе не би имао средства да напад обустави, био би промашај.

19. Не знамо да ли као последица Гершићевог настојања, али је у годинама које следе на Вишој школи Војне академије уведен предмет Међународно и ратно право. [42, стр. 103, нап. 286]
20. Овај закон важио је како за војнике стајаће тако и народне војске. Пре њега био је донет *Закон о војничкој дисциплини*. [37] Закон у параграфима 40, 42 и 43 предвиђа батинање као казну за „просте војнике“.
21. Батинање је стара казна која је постојала још у време Карађорђа, а коју је прихватио и Кривични законик из 1860. године. Његови параграфи 32 и 33 прописали су казну од најмање 10 до највише 50 удараца штапом по дебелом месу, а за млађе од 18 година и особе женског пола шибом. Лица старија од 50 година нису се могла осудити на ову врсту казне. Осуђени се нису смели тући на јавном месту. На ову казну су поглавити осуђивана „бешчасна лица“ као што су скитнице, слуге, шегрти, надничари, крадљивци, пустихије. Временска казна могла се претворити у кажњавање батинама у случају када би боравком у затвору материјално трпела породица осуђеног. А могло је да буде и обратно: уколико осуђени не би могао поднети батине, онда су се оне претварале у казну затвора. Према Војно-судском закону из 1864. године, параграфима 82 и 83 одређено је да се казна батинањем извршава у распону између 30 до 50 удараца, а изриче се онда када, према процени, друге казне не би показале целисходност. Батине су укинуте и за цивиле и за војску 1873. године. [30; 35] Према једном документу изгледа да је у народној војсци извршење телесне казне, супротно одредбама општег кривичног законика, могло бити извршено јавно пред стројем војника. [56, стр. 53–58]
22. Поротно суђење у Србији уведено је Уставом из 1869. године. 'Поротни суд' јесте такав у којем су судије лаици укључени у судско веће и имају бројчану већину над судијама професионалцима. Такав систем је присутан у континенталном праву, док је у англо-америчком праву порота издвојена у засебно тело које одлучује само о питању кривице односно невиности оптуженог, док саму казну изриче професионални судија који

руководи процесом и даје стручна објашњења поротницима. [17, стр. 221-228]

23. Око исправности пресуђивања по 'слободном судијском уверењу' које је данас на снази у Србији воде се код нас још увек полемике. Овај принцип је од Француске буржоаске револуције присутан у континенталном праву. Он не значи да судија може судити самовољно и арбитрарно без ослонаца у чињеницама, како то многи погрешно разумеју. Овај принцип значи неvezаност судије унапред постављеним правилима о томе шта треба сматрати доказаним а шта не. Он омогућава судији да неометан формалним начинима резонувања, искључиво на основу сопственог знања, искуства и савести, примењујући начело *in dubio pro reo* (уколико постоји двоумљење, онда се доноси увек одлука у корист оптуженог), да донесе најисправнији закључак о одређеном факту. На пример, ако би два сведока теретила некога, судија према овом начелу не би морао да то узме као готов доказ за нечију осуду, а да нема још неке чињенице односно материјалне доказе. Ово важи још више уколико би посумњао у веродостојност исказа и валидност сведока. Као што је данас одбачен средњовековни 'божји суд' којим се у случају два опречна става учесника у процесу невиност доказивала тако што би се усијано железом голим рукама пренело од улаза у цркву до олтара. И супротно, неко би био проглашен кривим јер у томе није успео, или је одбио да се подвргне оваквом тестирању. Тако је напуштено и формално начело доказивања кривице само уз помоћ два сведока. [41] Изведене доказе суд оцењује по слободном судијском уверењу које се заснива на општеприхваћеном знању, искуству, рационалном мишљењу и логичком закључивању. [17, стр. 228-231]
24. Први део овог рада изашао је у свечаном броју украшеном тробојком и са прокламацијама пучистичке владе Јована Авакумовића, као и наредбом војсци новоизабраног краља Петра Карађорђевића. Као мото чланка истакнута је латинска максима: *Errare humanum est*. Да ли је то била иронија или тенденција да о оптуженој власти у војсци објави текст непосредно после убиства које су официри извршили над својим врховним командантом?
25. У усвојеном *Законику о поступку војних судова у кривичним делима* од 15. фебруара 1901, није изричито предвиђена јавност суђења, али се не каже ни да су претреси затворени за јавност. [38, т. 56, стр. 296-309]
26. На крају овог чланка Павловић је изнео једну нетачну тврдњу коју је касније сам приметио и исправио. Написао је како је комисија у пројекту закона *подржала установу браниоштва*

пред војним судовима и у време мобилног и ратног стања. Он себе демантује: „Овде сматрам за нужно да скренем пажњу читаоцима, да је погрешно у овом чланку при крају одштампано, да је установа бранилаштва задржата за време мобилног и ратног стања, *јер је она уведена само за време мира*“. [52, стр. 354, нап. 1] Војна законодавства Немачке, Француске, Швајцарске, Италије, Румуније и Грчке дозвољавала су да оптужени изабере себи браниоца како од војних лица тако и од грађанских адвоката. У Русији и Бугарској прављена је разлика према тежини дела, па је оптужени за кривична дела морао узети војно лице за браниоца, а за лакша је могао ангажовати адвоката.

27. У једном чланку Павловић ће узгред напоменути да је у Француској под утицајем процеса Драјфусу био поднет законски предлог да се грађанским судовима предају у надлежност сва општа кривична дела извршена од стране војних лица у мирнодопско време *осим оних извршених у обављању службене дужности*. Драјфус је био оптужен да је починио један специфичан деликт везан за службену дужност – одавање војних тајни. Павловић је несклон ширењу грађанског правосуђа на војна лица. Он у француском случају види „утицај од стране заинтересованих у овом спору држава“. [50, стр. 68, нап. 1] Општа тенденција Павловићевог текста јесте да војни судови и у мирно доба морају судити *свим преступима* које учине војници, подофицири и официри. На ово је реаговао Драгомир Ј. Антула, судски капетан друге класе. [12] Антула стаје на страну пуковника Ликошина по питању надлежности цивилних судова у деликтима које изврше војна лица у мирно доба. Антула се позива на француске ауторе и праксу почевши од Револуције, па показује да нема основе да се војници суде по војним законима а не по цивилним, уколико њихов деликт спада у ред општих. На крају текста истиче: „Никоме се не може рећи да није војник и патриота само за то (SIC) што налази да у случајевима где су општа кривична дела у питању, војни судови, као изузетни, треба да уступе место грађанским судовима као редовнима. /.../ У времену када се проширио видокруг човечности, када се војска све више и више меша са самим народом, кад је давно и давно прошла епоха у којој се друштво делило на класе са засебном јурисдикцијом и особеним законима за сваку: било би необјашњиво захтевати постављање непробојне преграде између грађанског и војног законодавства, на штету правде, и допустити да и даље карактер и друштвени положај учиниоца дела, а не природа истога, одређује надлежност суда“. [12, стр. 327-328]

28. Усвојеним *Законом о устројству војних судова* нису били предвиђени пуковски судови. Као првостепени су уведени Дивизијски судови који су судили редовима и подофицирима и Војни суд за официре у Београду надлежан за официре, војне чиновнике и војне свештенике из свих дивизијских области. Као другостепени суд који је одлучивао у жалбеном поступку введен је Велики војни суд. Првостепени судови су састављени од тројице, а Велики суд од петорице чланова. У Дивизијском суду је један члан официр судске струке, а двојица су официри-поротници било којих родова или струка, а у Великом суду двојица су официри судске струке, а тројица официри-поротници било којих родова или струка. Суђење је пуноважно ако присуствује комплетно веће. [38, т. 56, стр. 156-167] Гојко Павловић се такође успротивио пуковским судовима као нецелисходним. [53]
29. *Законом о поступку војних судова* предвиђено је да у притвор стављају команданти пукова и старешине равнога положаја (пар. 66 и 68) у случају када је лице окривљено за дела која повлаче казну већу од две године затвора или за бешчасна дела или за које се сумња да би хтели побећи (пар. 143). Међутим, параграф 69 прописује да „кад се догоди кажњиво дело, сваки војни старешина има право да окривљенога, који му је потчињен, стави у притвор, у име претходне мере, и о овоме дужан је редовним путем одмах извести свога претпостављенога, који је надлежан, да нареди редовну истрагу, чија је одлука извршна“. [38, т. 56, стр. 268]
30. Параграфом 128 *Законика о поступку војних судова* предвиђено је да су претрес и одузимање ствари у станovima представника страних држава могући по допуштењу тог представника које се прибавља преко министра иностраних дела. [38, т. 56, стр. 281]
31. Већ неколико година по усвајању новог закона појавиле су се критике. Међу њима да *Војни кривични законик* није прописао казне за покушаје преступних дела (*преступи* су била блажа кривична дела од *злочиних*). Љубомир Дабић је тражио да се пропишу казне и за покушај које би износиле најмање половину казне предвиђене за извршено дело. [31, стр. 949-957]
32. У независном војном листу *Српска стража* који је излазио током 1895. и 1896. године појављивали су се и такви текстови којима се захтевало да српска војска спроводи „ратно лукавство“ тако што *неће поштовати међународне конвенције о начину ратовања!* (Такав је нпр. текст: Батушанин, „Основи војничке снаге“, *Српска стража*, 1/ 1896, 4.)
33. Реч је о затворима са радионицама у којима су кажњеници производили одевне и друге предмете, за шта је писац пун

похвале и препоручује да се исто уведе и код нас. Један затвор је био у самом Паризу, назван по улици *Cherche-Midi* у којој је био смештен, а други у предграђу у тврђави *Bicêtre*. У оба затвора били су смештени затвореници кажњени затвором до пет година. Због тога уз сумњу можемо примити описе ова два затвора који су били веома хумани за ондашње прилике. Најтежи затвореници упућивани су на робију са принудним радом (*les travaux forcés*) у прекоморске поседе, какви су Нова Каледонија, Француска Гујана и Алжир. Тамо су издржавали казну, по речима самог Весовића, радећи на најтежим пословима. [19, стр. 181; стр. 186] У Гујани је издржавао казну капетан Драјфус до ревизије овог чувеног процеса, међутим њега нису нагнали на принудни рад.

34. *Казнителни закон* из 1860. године прописао је казне: смрт; робију од две до 20 година; заточење од две до 20 година; затвор од 30 дана до пет година; лишење звања; новчану казну; батине од 10 до 50 удараца (укинута 1873); губитак грађанске части; одузимање ствари; забрану вршења одређене делатности и протеривање. [46, стр. 200-203] У параграфу 14 прописано је да осуђени на робију носе лаке или тешке окове, већ према осуди, и да раде тешке послове. Жене нису окиване. Према пар. 15 и 24 произилази да је разлика између робије и заточења била у условима издржавања, а не у дужини казне. Заточеник се за разлику од робијаша није окивао нити нагонио на рад и овај повлашћени режим био је резервисан за чиновнике и свештенике. Међутим, завршни став пар. 24 ипак предвиђа да и чиновници и свештеници могу бити осуђени на робију уколико почине нечасна и општеопасна дела, као што су опасне крађе, убиство из користољубља или друга дела са ниским побудама.
35. Ово би требало разумети овако: истрагу не обуставља и не омета покренути поступак за утврђивање надлежности. Истрагу ће довршити онај ко ју је започео без обзира на правоснажну одлуку Касације. Уколико је највиши суд одлучио да је надлежан други суд, а не онај који је истрагу спровео, онда се по окончању исте сви списи шаљу суду који је одређен за надлежног.
36. Параграф 26, став 7 ВКЗ прописивао је да нема злочина у случају: „Кад ко нападне на војничку част или личност официра, па овај одмах употреби оружје, да спречи даљи напад, неће се казнити, ако не прекорачи границу нужне одбране“. [38, т. 56, стр. 214]
37. Параграф 41 ВКЗ. [38, т. 56, стр. 218-219] У последњем ставу овог параграфа дошло је до недоречености, наиме каже се: „У

мобилном или ратном стању, кривац ће се казнити робијом до десет година. Но ако је услед тога било штетних последица по војску, кривац ће се казнити робијом, а у тежим случајевима може се казнити и смрћу“. Вероватно да је после речи „казнити робијом“ испуштено још „од најмање десет година“, што би било смислено.

38. У односу на претходни Војно-судски законик из 1864. године, овде је дошло до поопштравања. Наиме, старо решење је параграфом 131 прописивало да онај ко се претвара да је болестан због ослобађања од војне службе може бити кажњен у редовном стању затвором од два месеца до шест месеци или батинама, а у време ванредног стања батинама или затвором до једне године. [38, т. 17, стр. 185]
39. Блажа казна за оне који су остали способни значи да су настављали војни рок до краја, па су тек после тога упућивани на издржавање затвора. На ову логику нас упућује одредба да се сви осуђеници на робију, заточење и затвор, *док траје рат, не упућују на издржавање казне пре свршетка рата*. О томе видети параграф 330, став 1 ЗП. [38, т. 56, стр. 330] То је у пракси значило да су принудно морали да остану војници до завршетка рата, а тек потом су упућивани на издржавање казне у коју им време проведено у рату није урачунавано! Став 2 поменутог параграфа омогућавао је осуђенима да у зависности од држања током рата могу бити помиловани или да им казна буде умањена. За војнике који су због лошег владања уклоњени из трупе као и за оне који се намерно осакате образоване су нарочите дисциплинске команде. Ово прописује члан 10 *Закона о устројству војске*. [38, т. 56, стр. 101]
40. Православна црква у Србији (тек 1920. године она је у новоствореној Краљевини СХС према посебном закону обједињена на читавој југословенској територији и понела је назив *Српска православна црква* у рангу патријарха, иначе је до тада њен поглавар у Краљевини Србији носио титулу *митрополита београдског*) била је Уставом заштићена од туђег прозелитизма, међутим она се итекако бавила сопственим прозелитизмом највише према досељеницима из Аустро-Угарске који су из римокатолицизма или протестантизма превођени у православље. Такође су и малобројни преостали муслимани, нарочито на југу, превођени у православно хришћанство. Сачувани су неки спискови конвертованих: Архив Србије (АС), Министарство просвете – Црквено одељење (МПс-Ц), 1892, ф. I, р. 89; 1895, ф. III, р. 102, р. 103, р. 105; ф. IV, р. 75 ½; 1896, ф. III, р. 35; 1897, ф. V, р. 13; 1898, ф. III, р. 14; 1903, ф.

III, p. 7; 1904, ф. VI, p. 57. О овоме пише Nenad Ž. Petrović, „Odnos pravoslavne crkve i državnog aparata prema ostalim verskim zajednicama u Srbiji do 1914. godine“, RELIGIJA I TOLERANCIJA, Centar za empirijska istraživanja religije, Novi Sad, br. 32, jul-decembar 2019, 221-242. [58]

41. О томе како је бирократским методима онемогућавана или отежавана верска служба и настава, како су рушене цамије због „регулационог плана“ и како се оtezало са постављењима имама постоје документа: АС, МПс-Ц, 1887, ф. III, p. 6; 1891, ф. III, p. 66; 1895, ф. IV, p. 125; 1898, ф. I, p. 20; 1896, ф. III, p. 27; 1902, ф. IV, p. 17; 1898, ф. VI, p. 15; 1900, ф. I, p. 90; 1901, ф. II, p. 49; 1910, ф. XV, p. 26; 1906, ф. III, p. 46; АС, Министарство унутрашњих дела – Полицијско одељење (МУД-П), 1907, ф. XLVI, p. 106.
42. Како видимо из документа, акценат је поред светих канона ипак стављен и на *ухљебљењу* богослова, а у каснијим молбама томе ће бити прикључен и разлог *очувања монаштва као чувара манастира*.
43. Свештеници и калуђери свих признатих вероисповести третирани су као врста државних службеника и примали су плату из буџета. Те им је тако 'ресорно' било Министарство просвете и црквених дела.
44. Године 1884. у 53 постојећа манастира у Краљевини Србији боравило је 96 монаха, док је 1910. године њихов број износио 98. [2, стр. 63] Из ове статистике није јасно да ли се бројка односила само на мушке или и на женске манастире?
45. Чак и искушеници који су (како митрополит извештава углавном потицали од Срба из иностранства), морали су да би постали калуђери прихватити српско држављанство а тиме и све грађанске обавезе, што је значило и одслужење војске.
46. Опет је поглавар српске цркве неубичајено директно општио заобилазећи ресорног министра. Под „поругом против наше вере“ подразумевало се не само то што је монах полицијски спроведен у војску, већ и што је морао да служи у трупи под оружјем заједно са осталим војницима и тако буде изложен лошим моралним утицајима световњака. Служење војске укључивало је још нека понижења за клерике: морали су да скину монашку ризу односно свештеничку мантију, да буду ошишани и обријани, чиме су им поништавани знаци достојанства везани за положај.
47. Према сачуваним архивским и новинским подацима, наза-рени су повремено хапшени у рацијама у својим кућама у којима су се ноћу окупљали да читају јеванђеља. Само због

упражњавања своје од државе непризнате вере били су проце-
суирани и кажњавани затворским или новчаним казнама.

48. Назарени не држе обичај *славе* који је распрострањен међу Србима, али према свим етнографским проучавањима то и није хришћански већ претхришћански празник, који је заостао из многобожачког и анимистичког старог веровања. Како црква није успела да га искорени, онда га је прихватила и тиме „освештала“. И данас, многи славе *славу* без верског обреда, односно домаћин сам реже славски колач без свештеника.
49. Према овом правном апсурду – иако је највиши суд очито погрешно оквалификовао дело – оптужени су боље прошли по параграфу за *удруживање у тајно друштво*, него да су кажњени по параграфу за *богохуљење*, јер се у њему распон казне кретао *од три месеца до три године*! Исте године, 14 жена и мушкараца назаренске вере из Жаркова код Београда изведени су пред суд због богохуљења и прозелитизма. Званични лист Митрополије приказује их као „распуштенице, бивши осуђе-
ници и чукарички радници“. [2, стр. 112-113]
50. Богомир Живковић по занимању „земљоделац“, назарен из Бродарца код Алексинца, мобилисан на војну вежбу 1913. године, одбио је да прими оружје, па га је командант мучио усијаном жицом, читаву ноћ провео је обешен за руке на дрвету, а повремено су га поливали леденом водом и тукли мотком. Потом су га скинули са дрвета, али су му привезали руке на леђима и окачили му пушке о рамена и натерали га да тако хода читав дан по кругу логора. О томе и сличним злостављањима вршеним и над војницима неназаренима из других разлога известили су социјалдемократски посланици Кацлеровић и Лапчевић у скупштинској интерпелацији министру војном. [11]
51. О овоме извештава и парох села Врбница, пишући намеснику Јасенице маја 1912. године: „Аранђеловац је расадник назарена у Србији, јер осим јаке и уочљиве пропаганде у самој варошици, они задобијају присталице својој секти по целој околини и бацају мрежу широм Србије“. [63, стр. 60]
52. Слијепчевић наводи како су назарени изузетно ценили књигу енглеског проповедника Џона Бањана (John Bunyan, живео од 1628. до 1688. године), код нас преведену као: Јован Буњан, *Путовање поклониково с овог света на онај други у небесни Јерусалим*. Књигу је са енглеског превео Чедомиљ Мијатовић, а први пут је код нас штампана 1879. године. Мијатовић, државник и дипломата, напредњак и обреновићевац, у Србију је из иностранства донео помодну праксу „спиритизма“ односно

призивања духова за столом, у чему је учествовало престо-
ничко високо друштво. О њему под именом „господин Чедић“
пише у приповеци „Спиритисте“ Симо Матавуљ, писац и
књижевни хроничар београдског друштва крајем 19. столећа.
Мијатовић је заједно са Пером Тодоровићем први објавио
чувено „Креманско приорочанство“. (Моје мишљење је да се
овде радило о мистификацији коју су Мијатовић и Тодоровић
измислили, и да Тарабићи из Кремана, иако су постојали, ни-
када нису могли да испричају никоме онакве ствари. Оживља-
вање овог 'поророчанства' није случајно почело крајем осам-
десетих година са успоном национализма у Србији. До данас
се ова фаталистичка мистификација о судбини Срба према
дневнополитичким потребама дописује и 'креативно тумачи'.
– Н.П.)

У међуратно време алегорично дело Џона Бањана поново је
издато од стране богомољачког покрета у Крагујевцу 1925.
године. На челу овог покрета стајао је епископ Николај Вели-
мировић, а део високог клера СПЦ оптуживао га је да ствара
паралелну црквену организацију, те да жели наметнути неку
врсту реформације СПЦ. Многи богомољци практиковали су
спиритизам. [63, стр. 62, нап. 121; 65] Апсурдна је чињеница
да су Димитрије Љотић, Николај Велимировић, Ђоко Слијеп-
чевић и други србијански клерофашисти били горљиви пра-
вославни хришћани и присталице богомољачког покрета, а
да су током окупације или бланкетно гледали на нацизам
(који је антихришћански облик паганске религије крви и тла),
па су чак и сарађивали са окупатором!!! Уосталом, Слијеп-
чевић је своје дело о назаренима објавио у окупираној Ср-
бији у окупаторовој издавачкој кући 'Југоисток', која је била
конфискована доратна издавачка кућа Геце Кона који је као
Јеврејин убијен у логору.

53. И у социјалистичкој Југославији припадници неких верских
заједница који су одбијали да служе војни рок под оружјем,
јер им је вера то забрањивала, осуђивани су на вишегодишње
робијање. Неки су и више пута осуђивани. Када би одслу-
жили казну поново су позивани у касарне, па би након но-
вог одбијања примања оружја опет ишли у затвор и тако све
до навршених 27 година живота када је био законски рок за
регулацију војне обавезе. Нису помагале ни интервенције из
иностраништва. Тек после Петог октобра омогућено је цивилно
служење војног рока у Србији, односно признат је 'приговор
савести'.

10.

Литература

1. А., „Књижевни преглед. Les lois actuelles de la guerre“, *Ратник*, децембар 1902, 481-483.
2. Алексов Бојан, Назарени међу Србима. Верска трвења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914, Београд 2010.
3. Аноним, „Војни кривични судски поступак и уређење војних судова у Немачкој“, *Ратник*, јануар 1900, 51-60.
4. Аноним, „Генерал Discrot и његово названо газење задате речи“, *Ратник*, септембар 1879, 548.
5. Аноним, „Закони војни (из бележака ђенерала Драгомирова)“, *Ратник*, новембар 1883, 431-440.
6. Аноним, „К историји о израни немачке војске у рату 1870–1871“, *Ратник*, септембар 1879, 544-545.
7. Аноним, „Међународно ратно право“ (полемика Молтке-Блунчли), *Ратник*, јануар 1881, 119-122.
8. Аноним, „Нови командант кијевског војног округа“, *Ратник*, октобар 1889, 351-353.
9. Аноним, „Савремене војне обмане (из бележака ђенерала Драгомирова)“, *Ратник*, јун 1883, 570-587.
10. Аноним, „Седанске успомене једног бившег Зуава“, *Ратник*, август 1879, 396.
11. Аноним, „Страдање једног нововерца у војсци“, *Радничке новине*, 63, Београд 14. март 1914, 2.
12. Антула Драгомир Ј., судски капетан друге класе, „О надлежности војних судова“, *Ратник*, новембар 1902, 319-328.
13. *Архив за правне и друштвене науке*, књ. XVII, бр. 1, Београд 25. фебруар 1914. (М.Л.С., „Назаренство је кажњиво по параграфу 102. Казн. зак. – Одлука опште седнице Касац. Суда –“)
14. Архив Србије, фондови: Министарство просвете – Црквено одељење (МПс-Ц), 1884, 1887, 1891, 1892, 1894, 1895, 1896,

- 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1906, 1909. и 1910); Министарство унутрашњих дела – Полицијско одељење (МУД-П), 1907, 1910, 1913. и 1914.
15. Бјелајац Бранко, *Протестантизам у Србији. Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији*, II, Београд 2010.
 16. Бјелајац Бранко, *О верујућим у Христа. Прогони назарена у Србији*, Београд 2015.
 17. Бугарски Татјана, „Судије поротници и оцена доказа по слободном судијском уверењу“, *Зборник радова Правног факултета*, вол. XLVIII, бр. 3, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад 2014, 221-234.
 18. Васић Михаило, војно-судски капетан I класе, „Мисли о преустројству нашега војнога судства“, *Ратник*, јун 1899, 121-158.
 19. Весовић Вој. А., војно-судски капетан, „О судским казнама и затворима војничким у француској војсци“, *Ратник*, фебруар 1900, 176-197.
 20. Вуксановић Анић Драга, *Стварање модерне српске војске. Француски утицај на њено формирање*, Српска књижевна задруга и Војноиздавачки и новински центар, Београд 1993.
 21. Гершић Г., „Два питања из данашњег ратнога права. Објава рата“, *Ратник*, 1894, јул, 1-25; август, 113-135; септембар, 241-265; октобар, 369-396.
 22. Гершић Г., „Нешто о ратноме праву уопште и о његовој примени у последњим великим ратовима“, *Ратник*, 1881, април, 367-397; мај, 495-522; јун, 613-636.
 23. Гершић Г., „Поглед на неке новије појаве на пољу ратнога права“, *Ратник*, 1893, новембар, 593-628; децембар, 751-777.
 24. Гојковић Милош, *Зборник војних правосудних прописа (1839–1995)*, Војноиздавачки завод и Новинско-информативни центар Војска, Београд 2000.
 25. Гојковић Милош, *Историја југословенског војног правосуђа*, Новинско-информативни центар Војска, Београд 1999.
 26. Гран Ј., бригадни аудитор норвешке војске, „Уређење војног судства (у Русији и Немачкој)“, *Ратник*, 1890, август, 204-220; септембар, 343-357, новембар-децембар, 646-670.
 27. Гран Ј., „Уређење војног судства у Аустро-Угарској“, *Ратник*, јануар 1891, 19-36.
 28. Гран Ј., „Уређење војног судства у Француској“, *Ратник*, септембар 1891, 268-294.
 29. Гран Ј., „Уређење војног судства у Грчкој“, *Ратник*, октобар 1891, 391-406.
 30. Грубач Момчило, *Телесна казна у Србији од Првог српског устанка (1804) до њеног укидања (1873). 130 година од*

- укидања телесне казне у ослобођеној Србији, Службени гласник, Београд 2004.
31. Дабић Љуб. А., судски капетан, „Махне и недостаци наших војних кривичних закона“, *Ратник*, јун 1905, 947-1007.
 32. Ђорђевић Јован, „Потреба изучавања кривичног војног закона и права, и о надлежности војних судова“, *Ратник*, децембар 1880, 1251-1258.
 33. Ђорђевић Јован, „Нека основна правна знања ради бољег разумевања војно-кривичног закона“, *Ратник*, 1882, јул, 35-50; август, 156-164.
 34. Ђукић Слободан, *Страни утицаји на развој српске војне доктрине 1878–1918. године*, докторат одбрањен на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2013.
 35. Ђурђевац Мило, „Народна војска у Србији 1861–1883“, *Војноисторијски гласник*, 4, Војноисторијски институт ЈНА, Београд 1959, 78-93.
 36. Ђурић Димитрије, „Једно питање из области позива војника“, *Ратник*, септембар 1890, 262-274.
 37. „Закон о војничкој дисциплини“ (Архив Србије, Државни савет, ролна 315, 1862, бр. 498, листови 29-49).
 38. *Зборник закона и уредаба изданих у Књажевству Српском*, т. 1, 17, 56.
 39. Јанковић Иван, *На белом хлебу. Смртна казна у Србији, 1804–2002*, Службени гласник, Београд 2012.
 40. Книћанин Андра С., *Ратни дневник*, 1-2, Београд 1880.
 41. Мајић Миодраг, „Шта је слободно судијско уверење?“, www.emins.org/sta-je-slobodno-sudijsko-uverenje. Сајту приступљено 12. новембра 2019.
 42. Милићевић Милић, *Реформа војске Србије 1897–1900*, Београд 2002.
 43. Миљковић Милутин, војно-судски капетан прве класе „О бегству (дезертирању)“, *Ратник*, новембар 1896, 641-664.
 44. Миљковић Милутин, „Критички поглед на Пројекат закона о поступку војних судова у кривичним делима и закона о устројству вој. судова“, *Ратник*, мај 1897, 660-671.
 45. Миљковић Милутин, „Критички поглед на пројекте војно-казненог законика, закона о устројству војних судова и законика о поступку војних судова у кривичним делима за време мобилног или ратног стања“, *Ратник*, септембар 1897, 288-311.
 46. Николић Драган, *Кривични законик Кнежевине Србије*, Градина, Ниш 1991.
 47. Павловић Гојко, „Дисциплински батаљони у Русији“, *Ратник*, новембар 1900, 245-276.

48. Павловић Гојко, „Надлежност војних судова“, *Ратник*, јул 1901, 323-359.
49. Павловић Гојко, „Одбрана пред војним судом“, *Ратник*, октобар 1900, 134-165.
- 49а. Павловић Гојко, „Организација оптужне власти у војсци“, *Ратник*, 1903, мај, 64-76; јун-јул, 228-246.
50. Павловић Гојко, „Поводом чланка руског пуковника А. С. Ликошина“, *Ратник*, 1902, мај, 57-72; јун, 150-169.
51. Павловић Гојко, „Систем војних судова и право изјаве жалбе против одлука војних судова у страним државама“, *Ратник*, септембар 1900, 52-86.
52. Павловић Гојко, „Сувремено стање нашег војно-кривичног законодавства“, *Ратник*, децембар 1900, 333-371.
53. Павловић Гојко, „Требају ли нам пуковски судови?“, *Ратник*, јул 1902, 257-285.
54. Павловић Гојко, „Установа јавности код војних судова“, *Ратник*, октобар 1896, 460-473.
55. Павловић Гојко, „Хашка конференција мира и ратни закони и обичаји“, *Ратник*, фебруар 1905, 295-310.
56. Петровић Ненад Ж., „Дисциплинско кажњавање народних војника округа Јагодинског на примеру једног документа из 1866. године“, *Корени*, 8-9, Историјски архив Јагодина, Јагодина 2010-2011, 53-58.
57. Петровић Ненад Ж., „Неколико војно-литерарних извора за историју ослобођења и припајања Враћа и околине Србији 1878. године“, *Војноисторијски гласник*, 2, Београд 2011, 138-159.
58. Петровић Ненад Ж., „Odnos pravoslavne crkve i državnog aparata prema ostalim verskim zajednicama u Srbiji do 1914. godine“, *RELIGIJA I TOLERANCIJA*, 32, Novi Sad, 2019, 221-242.
59. Петровић Ненад Ж., „Полемике око међународног ратног права у часопису *Ратник* крајем XIX века“, *Војноисторијски гласник*, 1, Београд 2013, 181-199.
60. Петровић Ненад Ж., „Хришћанска заједница назарена у Србији до 1914. године и проблем цивилног служења војске“, *RELIGIJA I TOLERANCIJA*, 30, Нови Сад 2018, 205-221.
61. Путник Радомир, мајор, „Предводница у битци на Враћи“, *Ратник*, јануар 1881, 6-42.
62. Ратковић-Костић Славица Б., *Европеизација Српске војске 1878–1903*, Војноисторијски институт, Београд 2007.
63. Слијепчевић Ђоко М., *Назарени у Србији до 1914. године*, Београд 1943.
64. *Службени војни лист*, бр. 1/1883; бр. 43-44/1886.

65. Суботић Драган, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет*, Београд 1996.
66. Толстој Лав Николајевич, *Рат и мир*, II, Београд 1961.
67. Толстој Лав Николајевич, *Царство Божије је у вама. Хришћанство, не као мистично учење, него као ново схватање живота*, Београд 2013.
68. *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903*, Београд 1988.

11.

Индекс појмова и имена

Антула Драгомир Ј. 76

Блунчли 12, 15, 17, 18, 63

Васић Михаило 35, 37

Весовић Војислав 29, 37

Војска Србије 42, 60, 70

Гершић Глигорије 11, 17, 22, 23,
24, 59

Дабих Љубомир А. 70

Драгомиров Михаил Иванович
19, 20, 21, 23, 65, 66

контрибуција 14, 15, 44

Кривични закон 29, 43, 59, 67,
70, 78

међународно право 7, 11, 17, 28

Миљковић Милутин 32, 35, 36, 37

Молтке 17, 18

Монден Иполит 29, 59

назарени 52, 53, 55, 56, 57, 58

отворени град 13

Павловић Гојко 27, 32, 41, 49,
68, 69

поротно суђење 31, 36, 67

Православна црква 46, 47, 49,
60, 72

приговор савести 52, 58, 75

Ратник 7, 17, 22, 24, 26, 60

ратни заробљеници 13, 27, 42
реквизиција 14, 15, 64

секвестар 14, 64

слободно судијско уверење 7, 32,
35, 68

таоци 13, 16

телесна казна 29, 38, 67, 78

Толстој Лав Николајевич 54,
62, 63

формално суђење 32, 35

француско-пруски рат 14, 17

Хашка конвенција 26, 27, 28

цивилно служење војске 7, 8, 49,
60, 75

12. Summary

Different legal questions in the Army of Serbia in the 19th century

More legal questions, which engaged the attention of military and wider public in Serbia in the second half of the 19th century, were analyzed in the monograph. Firstly, it is the international law in general, and as its special part the law of war, which started to develop, to be studied and institutionalized precisely in the 19th century. In Serbia, Gligorije Geršić, a law professor, was the first who devoted his attention to this question. Many generals, as well as civilian theoreticians from different countries denied introducing international obligations in relation to war. 'The law of war' would, according to their opinion, be logically *contradictio in adiecto* because law could not be expected in war, which is in itself a state of cruelty and lawlessness. Nevertheless, even such theoreticians did not deny that over time, with the development of consciousness in humans and beneficial influence of Christianity, the customs of war were spontaneously created, and to respect them was the imperative of all civilized armies and the requirement of their moral. However, such authors, especially those from military circles, strongly opposed the codification of the law of war, which was in itself an impossible, useless and purposeless endeavor.

However, in the second half of the 19th century the first steps were made to codify the law of war, no matter how opposing this term was. First, in 1863 during the American civil war between the northern states (federations) and southern states (confederations), the president of the USA, Abraham Lincoln, issued instructions (*Instructions for the Government of Armies of the United States in the field*) as obligatory instructions for waging a war, which were applied until the end of the conflict. Short after this pioneer endeavor, the *Geneva Convention* was held in 1864, and it was dedicated to the protection of wounded soldiers, and then the *Petersburg Convention* in 1868. Finally, the last endeavor in this field, before texts in General Staff's magazine, *Warrior*,

written by Geršić, was the *Brussels Conference* from 1874, which met on a proposal submitted by Russia and beside it the other delegates were the following: France, Great Britain, Italy, Germany, Austria-Hungary, Spain, Belgium, Denmark, Greece, Holland, Sweden (with Norway) and Switzerland. The project of the declaration about the law of war originated from this meeting, and although it could not be adopted it presented a step towards the codification of the law of war.

By analyzing the latest example of war, which was led between 1870 and 1871, Geršić offered an analysis and conclusions on the basis of varied literature. On the basis of French and Prussian sources, he analyzed certain questions of violations of the law of war. He did not only transmit the facts; he bravely analyzed and assessed them, he made his judgments.

Our legal authority paid special attention to the questions of *requisition* and *contribution*, that is, whether the occupier has the right to impose them on the conquered people. Requisition is defined as taking something away *in kind* and contribution taking away somebody's *money*. Geršić analyzed this question in detail because there was certain legal confusion regarding it. Thinking that although the occupier had the right to take something away there were certain limitations. Requisition is a commoner way of taking something away, that is punishing the conquered people and it relates to the obligation of the conquered territory (people) to support the occupying army. These obligations relate mainly to food as well as to works, that is, services that they provided the occupier with. The problem was whether the requisition should be paid and to which extent? The mentioned western authorities, whom Geršić relied on in his analyses, agreed that requisition should be paid only when it surpasses some limits, but the problem was how to determine the limit? Did it only depend on the free estimation of the occupier? Geršić takes the side of professor Bluntschli regarding this and states that the occupier can demand from the conquered people *as much requisition as those people had tax and other fiscal obligations toward their state before occupation* – all requisitions above that must be paid. Compensation for the requisition could be given in cash or receipts that would be cashed later.

A range of other questions related to the international law of war was clarified on the basis of debates which were led at that time as the correspondence between professor Bluntschli and general Von Moltke; on the basis of contemporary literature about the codification of the law of war; new international gatherings among which the most famous was the *Hague Conference*, held in 1899. *The Convention on the Laws and Customs of War on Land* was passed at this conference.

The Kingdom of Serbia sent delegates to this international gathering and it joined the Convention during the first cycle. However, solutions from the *Hague Convention* were not incorporated into the adopted *Code of Military Justice*.

As in other fields of state organization and social life, it was in the area of military justice, as well that the Kingdom of Serbia embraced certain models and influences from abroad. The first Code of Military Justice, dating from 1864, was almost copied from the French military justice code (*Code de justice militaire*) – however, it included certain adjustments to Serbian circumstances. The French officer Hippolyte Mondain, who was the minister of the Army of Serbia at that time, was the most deserving for it. This paper shows that the local Code of Military Justice and the Courts-Martial Process Code of 1901 were amply founded on foreign influences, namely those from Russia, Germany, France and other countries. The 1901 codes retained the principle of formal procedure of proving guilt notwithstanding the fact that, at that time, such a principle had already been abandoned for the most part, not only in the West European practice, but in Russia as well, and, on the other hand, had been preserved in the Austro-Hungarian military justice. The following issues drew particular attention of experts and even gave rise to certain arguments: the composition of a judicial panel (the respective proportion of legal professionals and lay judges); the right to a defense counsel (attorney); the question whether court proceedings should be open to the public; the organization of military courts and, consequently, the question whether a special court should be formed for officer (which was accepted in the end). In legal terms, the 1901 codes constituted progress in comparison to the previous code, enacted in 1864.

The monograph also deals with the analysis and evaluation of penal politics of the Code of Military Justice from 1901. By comparing penalties from the new law and those from the previous law from 1864, the intensification of penal politics in some aspects was noted. The abolishment of corporal punishment for soldiers in 1873 could be considered to be an advance of legal conscience. However, in practice officers and non-commissioned officers inflicted various forms of maltreatment and physical punishment on soldiers in order to discipline them and impose obedience and strictness.

When we read texts, which appeared before, during and after the adoption of the set of new military laws, we will notice that there were two fundamentally opposing views, and they could conditionally be called liberal and non-liberal. There was an intense debate especially about two questions: what should the defense of the accused before

court be like and whether the principle of public trial should be accepted. In the magazine *Warrior* at the end of the 19th century there was a debate among professionals, military judicial officers about the above mentioned questions. It was connected with making the projects of new laws public: *Military Penal Code and the Military Criminal Procedure Code*. According to some legal professionals, military trials had to be unconditionally public except when the court due to justifiable reasons makes a contrary decision, and according to some others, the principle of public trials in the army is harmful because it endangers the reputation of officer corps. Also, as far as defense is concerned, according to some it had to be obligatory for all acts, and defense attorneys could be military judicial officers, as well as civil lawyers. According to an opposite position, defense would be obligatory, but it would only be taken by military officers, and they would not only be military judicial officers, but officers of any other profession, that is, incompetent in terms of law. The next question, which caused debates, was the question of the composition of judicial panels. It was finally agreed that they would be mixed courts, that is, jury courts, in which the majority consisted of officers from the troops, who were not professional judges. Otherwise, in Serbia jury trials were introduced with the Constitution from 1869. The jury court is the court in which judges laymen are involved with the judicial panel and they are frequently more numerous than professional judges. That system is present in civil law, whereas in Anglo-American common law, the jury is a separate body, which decides whether the accused person is guilty or not, whereas the sentence is pronounced by a professional judge, who governs the process and gives professional explanation to juries.

Also, the principle of 'formal proving of guilt' was adopted, and not proving on the basis of 'free judicial conviction'. There has been debate about the correctness of judgments based on free judicial conviction, which is still in effect in Serbia. This principle has been present in civil law since the French bourgeois revolution. It does not mean that the judge can make self-willed decisions arbitrarily without relying on facts as many understand it wrongly. This principle means that the judge is not bound to the rules set in advance about what may be deemed to be proved and what not. It enables the judge not to be disturbed by the formal ways of reasoning, and to make the most correct conclusion about certain facts solely on the basis of his own knowledge, experience and consciousness, applying the principle in *dubio pro reo* (if there is dilemma, then decision is always made to the accused person's advantage).

Military Penal Code and Military Criminal Procedure Code were adopted in the National Assembly and proclaimed by King Alexander

Obrenović at the beginning of 1901. With new laws, military prosecutors were introduced at the first instance (division) courts to bring charges and supervise the investigation. The investigation was entrusted to military investigators from the line of military judicial officers. The principle, which stated that only the superior would be responsible if the subordinate committed some criminal acts at his order, was adopted. An exception was allowed that beside the one who issued the order, the subordinate would be punished, as well for carrying out the order if it was aimed at committing an obvious criminal act (which must have been clear to the subordinate).

Due to the lack of archival documents, it is not possible to show incontestably how military courts made judgments in peaceful times or at times of wars, which were led between 1912 and 1918. The assumption is that military courts were more rigorous during war.

At the beginning of 1883, the new *Law on Army* was passed and it introduced 'regular cadre', in which all capable men were obliged to compulsory military service which lasted two years, beside some exceptions who had a shorter term. The monograph analyzed the question of liberation from military service for the clergy and monasticism of the Orthodox Church in Serbia, and with passing this law the question was opened as a burning question regarding the relations between the state and the church. In some countries, the principle of the absolute exclusion of clergy from military service or at least sending them to non-combatant duties (medical corps) was the valid principle at that time. Using the examples of archival documents it was shown that metropolitans, as the highest official leaders of church, appealed several times to the Ministry of Education (Department for Church) and to the Ministry of Defense first to liberate priests and monks from military service, and then they moderated their position demanding to serve but without weapons. Authorities did not satisfy these demands for a long time. The appeal of the Orthodox Church was satisfied to a certain degree with the decisions of the Minister of defense from July 1st, 1906 and December 3rd, 1909, which regulated that recruits, who entered a monastic order before recruitment, would be sent to serve their military obligations in hospitals, and they would serve in monastic cassocks; and the same was valid for theologians and novices in monasteries.

In the last chapter of the monograph, the author dealt with the religious community of Nazarenes that spread from Austria-Hungary to Serbia. The Nazarenes were a small religious community that spread rapidly in the 19th century in the southern parts of Hungary and from there to Serbia. These zealots of Christianity advocated for

the recognition of conscientious objection and demanded to serve the military term without weapons. Their attitude stemmed from a radical interpretation of the Gospels. Everywhere they encountered the misunderstanding and resistance of both the church and the state. In Serbia, they were punished by draconian prison sentences for refusing to serve under arms but also because of the confession of their faith. The Orthodox Church has encouraged the authorities to spread the repression against the Nazarenes.

The last two chapters of the monograph were written primarily on the basis of unpublished documents from the Archives of Serbia.

*Задужбина Андрејевић
чува успомену на свог оснивача
проф. др Косту Андрејевића
1932–2017.*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

344.1/.3(497.11)''18''
322:355.016(497.11)''18''
355.48(497.11)''18''

ПЕТРОВИЋ, Ненад, 1961-

Различита правна питања у Војсци Србије XIX века / Ненад Ж. Петровић.
- Београд : Задужбина Андрејевић, 2020 (Београд : Донат граф). - 88 стр. ;
21 cm. - (Библиотеке Specialis / Задужбина Андрејевић, Београд, ISSN 1452-
1520)

Тираж 500. - Напомене: стр. 61-75. - Библиографија: стр. 76-80. - Регистар.
- Summary.

ISBN 978-86-525-0391-9

а) Војни кривични поступак -- Законодавство -- Србија -- 19в б) Верске
заједнице -- Војни аспект -- Србија -- 19в в) Србија -- Војна историја -- 19в

COBISS.SR-ID 12941321